Оповідання

Починаючи з зустрічі й кінчаючи розставанням, все було талсе чудне та незвичайне, що його ніколи не змиють хвилі часу з моєї пам'яті.

Зустрівся я з Олафом так.

Одного вечора я вийшов пройтися по вулицях Парижа. Весь день стояв такий густий туман, що, здавалось, будинки були спущені в сиву мильну воду. Світло скрізь запалили вже з третьої години, і воно каламутними розбризканими плямами жовтіло в біловатій густій напівтьмі. Дихати було трудно, — повітря було кисле, густе і нагадувало насичену парою атмосферу холодного передбанника.

В такі дні чоловік мусить почувати себе не зовсім спокійно. І це цілком натурально: ідеш по вулиці, а тобі видається, що ступаєш по дні океану, в якому затонув город, і нема ні виходу, ні надії на рятунок. В такі часи, я помітив, по кафе і ресторанах буває найгустіше народу. Хочеться збитись докупи, хочеться гомону, крику, сміху, щоб переконатись, що ти дійсно живеш, щоб розвіяти трохи незрозумілу душну тривогу.

Я йшов по бульвару Сен-Мішель. Власне, я в тому не зовсім був певний, може, Сен-Мішель, а може, й яка інша вулиця, хто його розбере, коли ні будинків, ні вивісок не видно, а тільки величезні плями світла в темно-сірій каламуті та невиразні, зникаючі силуети трамваїв, автомобілів, стовбурів дерев. Люди виринали й зараз же зникали, і не було певності, чи ти справді бачив їх, чи тобі привиділось.

Пам'ятаю, переходячи одну вулицю, я зупинився, бо десь попереду, як теля в загоні, жалісно ревів автомобіль. Поруч зі мною теж зупинилась якась дама. Вона чогось озиралась і ніби шукала очима позад себе. Еге,

голубонько, хоч би за чотири кроки від тебе стояв твій рідний батько, то ти б його не пізнала!

За першим автомобілем виринув зараз же другий, за ним тягнулась кінська голова, за конем довжелезний биндюг, за биндюгом знов автомобіль, здавалось — їм кінця й краю не буде. Всі вони посувались помалу, немов були зв'язані одне з одним і хтось їх кудись тягнув на ланцюгу. Туман же робив їх такими, як бувають знімки на поганеньких аматорських фотографіях: невиразними, облізлими, безфарбними.

Дама, видно, нетерпеливилась, сердито постукуючи парасолем по тротуару. Я подивився на неї. В очі мені кинулись її дуже чорні, густі, зміясті брови, великі очі з чудним блиском і чіткий рисунок губ.

Я не люблю заговорювати з жінками на вулицях Парижа, бо з десяти жінок, які охоче одповідають, завжди попадеться одна дура, а дев'ять кокоток; замужніх або ні — все одно.

Але чи через туман, чи того, що дама особливо якось поглядала на мене, я звернувся до неї:

— Ці автомобілі — наче поховальна процесія якоїсь важної персони. Весь Париж, здасться, з'їхався сюди... Дама живо, радісно й здивовано скрикнула:

— Уявіть собі: я думала в цю хвилину якраз це саме! Як це дивно! Страшно дивно!..

Вона аж повернулась всею крупною, гарно одягненою постаттю до мене. Просто вона здалась мені молодшою і кращою. А брови й губи немов не були підмальовані, як мені подумалось спочатку. Це, певне, була дівчина з порядної буржуазної родини.

Мені теж видалось дивним, що ми думали одне й те саме. От тільки підозріло, що вона занадто охоче й живо одповіла мені. Було таке враження, немов ми давно йшли разом, балакали, замовкли, а потім я висловив своє спостереження, а вона одгукнулась на його.

— Ви — чужоземець? Правда? — зараз же спитала вона, ніби боячись, що я замовкну й на цьому кінчиться наша розмова.

— Чужоземець, — одповів я. — А ви теж, здається, не парижанка?

— Ні, я німкеня, а не парижанка... О, я б ніколи не могла... А втім, це для вас нецікаво. Як довго їдуть ці екіпажі! Це скучно. Ви, мабуть, не дуже поспішаєте? А я спішу страшенно!..

Вона знов озирнулась, неначе шукаючи очима погоні, від якої так спішила.

— Може б, ми спробували пройти туди далі і там перейти? — раптом запропонувала вона мені. — Ходімте.

Так діти "порядних" буржуазних родин не поводяться на вулиці з незнайомими людьми. Кокотки теж мають іншу манеру зачіпати мужчин.

Я з охотою згодився, — вона мене зацікавила, ця дівчина в широкому чорному капелюсі і з чудно-блискучими очима.

— Але знаєте що? — скрикнула вона, хапаючи мене під руку. — Давайте пройдемо назад, звернем управо і підем по вулицях. Я дуже люблю ходити в такий туман. Наче в казці. Чекайте!..

Вона весело й здивовано розсміялася.

— Вас не дивує, що я до вас так причепилася? Скажіть, ви — художник, правда?

— Я скульптор.

— Ну, от! Я так і знала. Я зразу побачила. І це все пояснює. Мій батько — художник, і я виросла серед малярів, скульпторів і чую їх навіть крізь таку стіну туману, як добрий собака своїх людей... Так ви — скульптор? А чули ви про такого художника Вальдберга? Ні? Звичайно...

Не було ніякого сумніву, що ця дівчина була трохи не в собі. Вона говорила, сміялась, а сама весь час немов чи слухала щось, чи приглядалась до чогось. Я старався одповідати їй, але помічав, що мої одповіді проходили для неї так само, як для мене люди, в тумані: з'явиться, мигне і зникне — розпливеться.

А тим часом вона мені все більш та більш подобалась. В її лиці було щось благородне, витончене, міцне, а усмішка разом з тим така мила, що на душі ставало і легко, і бадьоро, і навіть туман здавався дійсно як в цікавій казці. От погано тільки, що вона, ця дівчина, була чимсь занята, чимсь чи схвильована, чи заклопотана, і не зовсім помічала мене. Е, коли так, мусиш, серце, помітити, пішла зі мною, то таки ж зі мною йди!

Я немов випив чарку міцної горілки — підтягнувся, струснувся і взявся до панни. Вона ж, видно, цьому зраділа, навіть занадто, як мені подумалось тоді, зраділа. Ми йшли під руку, як старі знайомі або закохані, і вона голосно сміялася на мої жарти, причому, знов-таки мені здавалось, занадто голосно й весело сміялась невідповідне змістові моїх слів. "Чортзна-що таке! — пам'ятаю, думав я. — Чи не мара це туману? Чи справді я з якоюсь дівчиною, чи, може, мені це тільки ввижається".

Але на моїй руці тепло лежала її рука в блискучій темно-бурій рукавичці, збоку швидко блискали очі, і весь час чувся нервовий, піднятий сміх.

Панна, очевидно, забула, що спішила. Вона оповідала про цьогорічний салон. З кожним роком ці салони стають все більш та більш порожніми, хоч число картин і побільшується. Це чудесний знак, це знаменитий знак!

(Через що чудесний, знаменитий знак, я не дізнався, бо вона мене не слухала).

Вона повернула не направо, а наліво і повела мене в вузюсенькі вулички, де двом звощикам не можна розминутися. Тут було ще душніше. Ліхтарі горіли немов десь за матовим склом, а вулички здавались траншеями, повними диму. Глухо й тривожно цокали по камінні кроки незримих, ставали перед нами й зараз же пропадали.

— Правда, тут гарно? Правда? Хочете, я заспіваю? — запропонувала панна і, не чекаючи моєї одповіді, гарним, сильним і теж ніби витонченим голосом щось заспівала. Обірвавши себе, вона засміялась і потім зараз же озирнулась. За нами вже давно чулись чиїсь кроки, але ніхто не з'являвся, хоч панна навмисне припиняла ходу.

Несподівано ми вийшли на якусь велику вулицю. Тут люди миготіли швидше й частіше. В сивій каламуті стояв рев, свист, дзвінки, диркання рогів.

І в цю ж хвилину з перевулочка вийшов середнього росту чоловік в капелюсі з широкими крисами, які носять художники, і хутко пройшов повз нас. Моя панна, пам'ятаю, вся аж кинулась, сильно затисла, мою руку, і я думав — вона закричить. Але вона, навпаки, весело, безжурно й дуже голосно проговорила:

— А може б, ми тепер поїхали трохи покататись? Як ви гадаєте? Цікаво, правда? Давайте! Хочете? Ходімте.

Чоловік в широкому капелюсі розтанув у млі поперед нас. Панна хутко пішла за ним, у той бік, де ледве вирисовувався ряд коробок автомобілів, не перестаючи захоплено говорити про те, як ми поїдемо, як будуть випливати перед нами не то знайомі, не то незнайомі місця, як це страшно, надзвичайно, нестерпно цікаво!

Але вмить, коли ми вже підійшли до автомобілів, вона зразу охолола, потім згадала, що їй же кудись треба спішити, попрощалась, хитнула мені головою і сказала, шоферу:

— Бульвар Распай, 230. Швидко!

Не встиг я схаменутись, як рявкнув ріжок, загуркотів-Вабився мотор — і екіпаж поповз у саму гущу туману.

"Оце маєш!" — ошелешено думав я.

Найбільше мене вразило те, що я навіть не знав, як її вуть і де вона живе, ця ідіотка.

Я вже мав серйозний нахил пояснити весь інцидент чтуманною галюцинацією". Але мені не довелося довго думати. Не пройшов я кілька кроків, як зі мною порівявся той самий чоловік у широкому капелюсі і, злегка

—цймаючи його, проговорив:

— Вибачайте, добродію. Я дуже прошу вас простити <ені мою сміливість, але я мушу вас дещо спитати.

Слово "мушу" він підкреслив з упертою, твердою рішучістю, причому дивився на мене пильними, шукаючими очима. Це був молодий ще парубок з енергічним голеним лицем, з трохи м'ясистим носом і різко поділеним надвоє підборіддям.

Я вже був настільки призвичаєний до несподіванок вчинком чудної панни, що тільки теж здійняв свого капелюха, уклонився і якомога серйозніше сказав:

— Чим можу служити?

Парубок якийсь мент помовчав, немов вибираючи найпотрібніше з своїх питань, і нарешті промовив:

— Ви тільки що йшли з панною в чорному капелюсі і з білим міхом на шиї?

"Моя" панна була, дійсно, в чорному капелюсі, а чи був у неї на шиї якийсь міх, цього я не помітив. І тому я цілком правдиво одповів:

— Не знаю, добродію, про кого ви питаєте. Я йшов з одною панною — це правда, але...

— Вибачайте! — перебив мене парубок, — Я вас дуже прошу не сердитись на мене за це чіпляння. Попереджаю вас, що я—не ревнивий любовник, ні муж, ні брат цеї панни. Я вам не вчиню скандалу і не зроблю ніякої неприємності. Мені тільки треба знать правду.

Він знов уперто, завзято і ніби з гнівом підкреслив слово "правду".

— ...Я бачив, як ви з нею забалакали, як ішли, як вона поїхала в автомобілі. Ви мені тільки скажіть: чи не помітили ви, що вона спішила кудись?

— Помітив, — проти волі сказав я. Парубок на мент зупинився.

— Помітили? — перепитав він уважно, не зводячи з мене думаючих очей. — Так. Дякую. Дякую дуже. Вибачайте, ще одне питання: ви не

можете сказати мені, яку вона дала адресу шоферові? Це не бульвар Распай? Ні?

Я завагався. Бог його знав, що це за чоловік. Враження він робив досить приємне, але хто його зна, що хотів од дівчини, чи варто було говорити її адресу?

— Знаєте що, мій любий, — миролюбиво взяв я парубка за ґудзик пальта, — ви не хвилюйтесь, але адреси я вам дать не можу; ні вас, ні панни я не знаю; адресу можна сказать, чув незаконно; коли б панна знала, що ви мене знайдете, вона, певно б, не сказала при мені адреси, а тому і я не скажу її вам. І взагалі, знаєте, більш нічого не скажу.

Парубок якийсь час ішов зі мною мовчки, злегка похиливши голову, немов роздумуючи, як йому віднестись до моїх слів.

— Ви праві, добродію! — раптом одривисто сказав він. — Ви порядний чоловік. Дякую дуже. Моє ім'я Олаф Стефензон, я художник.

Він для чогось додав свою адресу (мабуть, зовсім автоматично, по звичці), потім підняв капелюх і мовчки одійшов од мене вбік. Через хвилину він сховався в тумані, як галка в мисці молока.

"Що за чортовина така зі мною сьогодні діється?" — здивовано запитав я сам себе після того.

Але одповіді більш-менш задовольняючої я не міг собі дати. В тумані, як і раніше, з грохотом, звоном і ревом совались трамваї та екіпажі; кліпали й трусились жирні плями світла магазинів і ліхтарів; люди вистрибували й зникали коло мене, як витвори хоробливої фантазії. Я підняв комір пальта, закурив і плюнув:

мало чого не буває серед цеї громади сотнів тисяч набитих людьми кам'яних скринь, в липкій, пронизуватій каламуті туманів і випарів болот? В мене було дещо й своє, про що варто було подумать.

В цей час якраз трапилась мені досить звичайна, але нудна й неприємна історія: мене викидали з моєї робітні. Хазяїн будинку, де я жив, був чоловік нетерплячий і, крім. того, абсолютний неук та нахаба. Він не хотів почекати, поки я доб'юсь слави, і навіть дарував мені мій станок, чемодан з білизною та три бюсти товаришів, аби я тільки "очисти"" йому ательє.

Треба було шукати нове помешкання. Це річ не така легка в Парижі, та ще взимі, та при тому маючи на увазі, що в мене в кишені було всього франків десять Правда, я зовсім не брехав консьєржці , коли казав, що в цих днях мушу достати поважну суму грошей. Мені дійсно мусив прислати гроші один панок, але цей панок мав звичай іноді забувати про свої обіцяння.

Тим часом я рішив все ж таки наглянути собі що-небудь. Хто знає: а ну ж, раптом я найду на вулиці цілий гаман червінців, як я тоді буду без ательє?

І от на другий день після того туманного й химерного вечора я пішов лазити по вулицях. Небо було ясне, невинне, немов і не воно вчора сипало якусь вогку мерзоту на землю. Високо вгорі задумливо зупинились кучеряві рожеві хмаринки. Повітря було таке чисте, що, здавалось, на найвищій дзвіниці церков можна побачити, який вираз голівок у жваво цвірінькаючих горобців. Тротуари були сухі, дзвінко розносячи стукіт ніг прохожих; все було на свойому місці, і я кроків за сто міг би уже бачити вивіски з оповістками квартир-ательє.

Я кажу "міг би", коли б вони були, але їх зовсім не було. Попалась одна робітня, але дозорець сказав таку цифру, що я злякано прохав

вибачення, вийшов, обережно зачинив за собою двері й швиденько пішов звідти.

І раптом, ідучи по вулиці Дофіна й прочитавши її назву на стіні будинку, я почув, що цей Дофін чимсь мені знайомий. Ніхто з моїх ні товаришів, ні знайомих тут не жив, ніяких мені випадків не траплялось на ній, тим часом ця вулиця видавалась не чужою мені.

"Е, чекай, та тут же, здається, живе мій учорашній парубчак!" — згадав я. І в той же мент виразно пригадалась і вся адреса: Олаф Стефензон, художник, вулиця Дофіна, № 5.

Я стояв біля номера 23. Добре, значить, це зовсім недалеко.

Я рішив зайти до чортового німця. Ти чіпляєшся до мене на вулиці, а я от до тебе в хату прийду. До речі, може, щось і про вчорашнє дізнаюсь та подивлюся, що ти за їден.

Жив він в глибині подвір'я, де стояв трьохповерховий будинок, весь розбитий на ательє. Помешкання Стефензона, як сказала консьєржка, було на самій горі, двері направо.

Видряпавшись на третій поверх і знайшовши ці двері, я зупинився: за ними чулись голоси. Значить, він був не сам. Це трохи мене прохолодило. Але раптом задзвенів (іменно задзвенів!) голос вчорашньої панни й розсипався сміхом. Я відразу впізнав його і без вагання постукав.

— Ввійдіть!

Я ввійшов. На мене здивовано й чекаюче дивилось три обличчя: вчорашніх панни й парубка та ще якогось панка з довгим білявим волоссям, в оксамитній блузі і з люлькою в зубах. Стефензон стояв біля мольберта, запнутого простинею, держачись за його рукою.

На моє вітання він ввічливо уклонився, хотів піти мені назустріч, але глянув на панну й зостався біля мольберта. Мене він, як і панна, очевидно, не впізнав. Виходило досить глуповато. Але вони ждали, що я скажу, і я мусив нагадати їм про вчорашнє знайомство. І тільки я почав, як вони обоє разом почервоніли, оживились і панна кинулась до мене. Схопивши мене за руку, вона потягнула мене до Стефензона, говорячи:

— Уже, уже, уже! Можете не говорить, уже знаємо. Привітайтеся з хазяїном: він не може одійти від мольберта, бо стереже його. Там геніальний твір, який він не хоче показать нам, щоб не убить нас. Майте на увазі, добродій Стефензон — чоловік страшно гуманний, ідейний, добродійний, пренепорочний. Будьте з ним обережні.

Стефензон трохи змішано, але з щирою, як мені здалось, приємністю зустрів мене. Тепер він мені ще більше подобався. Темне, з рудуватим відблиском волосся падало на лоб, як у наших сільських парубків. Колір лиця був грубуватий, але здоровий, плечі широкі й міцні, посмішка ясна, одверта. Тепер він видався мені старішим: йому було літ двадцять сім-вісім.

Од Стефензона панна підтягнула мене до другого панка.

— А це друг і приятель добродія Стефензона, дон Дієго Паблес. Швед і іспанець, найрідніші нації. Правда. А ви хто?

Я трошки зам'явся, — скажи їм, а вони все одно не знатимуть, хто я.

— А я українець, — усе ж таки проговорив я з таким виглядом, немов всьому світові давно відомо, що це за птиця — українець.

— Que-ce que c'est que ca?! ' — високо підняла свої густі брови панна.

Я почухався й почав розказувати. Але панна недослухала — тим краще, ще одна нація.

Вона знов повернулась до Стефензона і сказала:

— Та так-таки ні за що не покажете? — Ні... — з посмішкою, але твердо одповів Стефензон.

На мене вже не звертали уваги. Панна навіть не сказала, хто вона, і поводилась так, ніби вчора нічого особливого не було, ніби вона звикла щодня підходити до незнайомих мужчин, балакати з ними якимсь п'яним тоном, тікати кудись, виробляти якісь кумедії. Дон Дієго знов ліг в качалку і почав хитатись в ній, схрестивши ноги в модних черевиках. Біляве лице його з дрібними рисами і тонкими губами зовсім не нагадувало іспанця. Він посміхався трохи іронічно, трохи безжурно, трохи дурнувато. Чогось часто кліпав очима, — чи така звичка була, чи слабував на очі. Я присів на стілець і почав розглядати ательє. Воно було чудесне: високе, з горішнім і боковим світлом, просторе, обставлене досить убого, але чисто, без звичайного брудного "артистичного" розгардіяшу. На стінах висіли ескізи і невикінчені праці. Мене вже тоді вразив характер цих робіт: в них було щось таке особливе, чого я досі ніде не бачив, — ні в салонах, ні на полотнах своїх знайомих малярів. Я не міг би тоді сказати, чи гарне воно, чи ні і в чому саме те особливе. Але воно було.

Стефензон же та панна все сперечались. Сьогодні вона видалась мені спокійнішою, ніж учора; одначе в лиці не було тої милої приваби, що навіть хвилювала мене там, на Сен-Мішелі. Очі поблискували холодно, часом злісно, а на губах весь час грала негарна зневажлива посмішка, і голос був трохи крикливий, неприємний. Дійсно, навряд чи вони були коханцями. Швидше це могло бути з дон Дієго. Коли вона зверталась до цього, лице її мінялося, — робилось не то покірним, не то запобігливим, не то ласкаво-насмішкуватим.

Від довгого хождіння ноги мені щеміли, і сидіть було дуже приємно. Я бачив, що цій компанії не до мене, і рішив, спочинувши трохи, піти собі геть.

Панна Емма, як називав її Стефензон, махнула рукою й од і йшла до Дівго. Сівши поруч з ним, вона витягнула ноги в черевичках з лохматим бантом, похожі на лапки курочок-лохматок, і несподівано звернулась до мене:

— Ви знаєте, добродію, націю, більш уперту за шведів? Скажіть щиро.

Питання було задане так серйозно, з таким чеканням відповіді, що я мусив подумати над тим, що їй одповісти. Але Емма раптом скочила й підбігла до Стефензона, який на її слова посміхнувся. (Губи у його були окреслені дуже виразно і кінчались тонкими лініями, загнутими догори, як дві перекинуті коми).

— Чого ви смієтесь? Чого? Ви маєте право сміятись? Розуміється, ви упертий, як бик. Ми вам з'їмо ваше полотно? Чи ви думаєте, що цим виграєте премію, коли не будете показувать? Все одно не виграєте, це я вам наперед кажу!

Стефензон знов узявся рукою за мольберт, немов збираючись боронити його. Сам дивився на Емму спокійно й уважно.

— Чом Дієго не боїться показувати? Чом? Бо Дієго чує свою силу. Дієго — художник, талант, а ви... Ну, Олафе, голубчику, хороший, милий, покажіть. Даю вам слово, вам же краще буде, коли ми подивимось. Ні? Упертий швед!

Вона серйозно вже розсердилась.

— Ходімо, Дівго. Нехай він собі тут маже... Ну, мені одній покажете? Мені! Ні? Також ні? А Дієго, самому? Ні? Ну, й не треба. І не треба, коли так... Тим краще. Дієго, одягайтеся.

Дієго ліниво підвівся й почав одягатись. Емма також схопила з стіни своє пальто, роздратовано натягнула на себе і обмотала шию білим міхом. Капелюха вона й не скидала.

— Ніколи більше до вас не прийду. Ходімте, Дієго.

Я теж устав, збираючись іти, але Стефензон, помітивши це, поспішно попрохав мене лишитись, — він, очевидно, хотів загладити свій не зовсім гостинний прийом.

— Не можу, — сказав я. — Я шукаю собі ательв.

— Ви шукаєте ательє? — живо спитав Стефенхом. — То правда? Ви — скульптор?

(Я пам'ятав, що нічого Стефензонові вчора про себе не казав. Значить, сказала йому це Емма, значить, у їх була розмова про вчорашнє!)

— Знаєте що? — скрикнув він. — Ви нічого не маєте проти того, щоб жити вдвох? Оселяйтеся зі мною. Хочете?

Мене здивувала така пропозиція: бачить чоловіка другий раз і пропонує жить разом в тому самому ательє, де пише свою картину, яку нікому не показує. Тут було щось не те, навіть в тоні голосу, в поспішності пропозиції, в тому, що він зрадів, немов тільки цього й хотів давно.

Я помітив, що Емма хутко подивилась на Стефензона і якось затихла вся, затаїлась, чекаючи моєї одповіді.

— Добре... — сказав я нерішуче. — Я, звичайно, дуже радий, бо ніде нічого нема. Але я не знаю, може, це нас трохи стіснить. Не так мене, як вас...

— Не стіснить! — рішуче проговорив Стефензон. — У вас багато речей? Переїжджайте зараз же. Коли маєте гроші, будете платить половину, не маєте — не треба. Це дуже добре. Зараз же переїжджайте!

Я бачив, що це його якось устроювало. Ну, що ж. Чим я рискую?

— Чудово! Біжіть, зараз же переїжджайте. А я приготовлю тут вашу половину.

Виходило ніби трохи надзвичайно, несподівано, але не так уже й погано для мене. Чим, дійсно, я рискував? Попрощався з Еммою та Дієго й пішов додому за речами. Я помітив, що Емма з чудною, не то розтеряною, не то насмішкуватою посмішкою весь час поглядала на Стефензона. Мені вона подала руку холодно й недбало.

Дієго теж з досить загадковим виглядом смоктав свою люльку й розглядав малюнки на стінах.

Я оселився з Стефензоном. Я спав в одному кутку, він — у другому. Працювали ми також по своїх кутках, причому Стефензон попередив мене, що не хоче, щоб я бачив його роботу. Я дав йому слово не дивитись і чесно тримався свого обіцяння, хотя через це й дуже кортіло часом зазирнути хоч одним оком на те таємниче полотно.

Олаф Стефензон, як виявилось, був зовсім не художник-маляр. Власне, я нічого тут не міг зрозуміти. Він був маляр і не маляр. Річ у тім, що по професії він був токар, простий робітник з невеличкого міста в Швеції — Норкепінга. Два роки тому на роботі звідкись вирвався шматок заліза чи струмент, ударив його в праву руку і скалічив. Знов-таки — ніби скалічив і не скалічив. Одним словом, було так, що Олаф якийсь час не міг працювати: рука йому немов заніміла вся, і він не міг рухнути ні одним мускулом. От через це він і взявся за малярство. Цебто не через це, а от через що. Щоб помогти мускулам руки ожити, треба було давати їм якусь легеньку роботу, особливо пальцям. Стефензон брав олівець і

водив ним по паперу. Спочатку так собі, а потім зрисовуючи все, що бачив перед собою. Це йому подобалося, і він уже навмисне почав рисувати. Рисунки його побачив лікар і здивувався. Комусь показав, хтось захопився, і в Стефензона відкрили талант. Кинулись по меценатах і за якийсь місяць назбирали йому грошей на дорогу, улаштували щомісячну пенсію (трохи від фабрики за каліцтво, трохи від товаришів) і випровадили в Париж з наказом вернутись гордістю Швеції. Таким чином Стефензон зробився художником (але, по суті, він був токарем, бо рука його майже зовсім одужала!). Однако малярства йому не хотілось кидати. Е, ні! Особливо тепер, коли він зустрівся з Вальдбергом! Ні, тепер він цеї справи так легко не покине.

Хто такий Вальдберг? Вальдберг — це геній, якого не зрозуміли. Так, так, це іменно з тих геніїв, яких не хотіли розуміти. З його картин сміються, глузують, їх не приймають на виставки, не купують. Нехай! Так і треба, так і слід, це є покажчик, що його мистецтво не до смаку сучасному громадянству, що воно не розуміє Вальдберга; а через те уже одне — його ідея, його нове мистецтво є воістину нове, воістину чуже розбещеній, переверненій, виродженій техніці господаря сучасного мистецтва — буржуа! А-а, буржуа плюється, коли бачить щось, що його непокоїть, що примушує мислить, почувать? Він звик, щоб його тільки по череву погладжували, п'яти йому лоскотали вірліиками, щоб бавили йому ніжний зір тихими линялими фарбочками? Ну, нехай вибачить, Вальдберг не продав і не продасть себе в льокаї панського черева! Цього вже воно не діжде, ні!

Про Вальдберга Олаф не міг говорити спокійно. Олаф до нього відносився трохи насторожено, з серйозною уважністю, кожне з'явище він немов брав у свої цупкі руки токаря, обережно розламував його пополам і розглядав. Але Вальдберг був поза всякою критикою. Вони думають, що Вальдбергові гроші потрібні? Вони гадають, що в його така сама мета, як у них? Вальдберг сам мав стотисячний маєток, який весь поклав на свою ідею. Він виховав і зробив малярами десятки людей, десятки невдячних льокаїв, які потім перші обпльовували його ідеали. Вальдберг все життя своє віддав мистецтву. Мало того...

В цьому місці Олаф якось дуже прямо й неодривно дивився мені в очі.

... Мало того, — у Вальдберга лишилося десять тисяч марок. Він призначив серед своїх учнів конкурс і дає половину грошей тому, хто заслужить першу премію.

Але й цього ще не досить. Крім десяти тисяч марок, він мав ще єдину улюблену красуню дочку, от цю саму Емму. І цю дочку він дає тому, хто наблизиться в потрібній мірі до його ідеї. Згода дочки? Звичайно, не без її згоди. Вона понад все ставить батькове мистецтво і за його розвій може дати себе всю на що хочете. Умова така: вона обіцяє десять літ ні разу не зрадити чоловікові, дбати про його, служити йому, як рабиня. Чи чоловік кохатиме її, чи ні — це ролі не грає великої:

десять літ вона служитиме, а тоді чи лишиться з чоловіком, чи піде від його. їй можна вірити. Коли Емма щось обіцяє або за щось береться, то вона всі зуби поламає, а догризеться до свого. Раз в дитинстві ще покійниця мати була чогось роздратована й прикрикнула на Емму:

"Ти б, Еммо, хоч з тиждень коли-небудь помовчала". Емма замовкла й цілий тиждень не сказала ні одного слова. Видко було, що їй самій тяжко, нестерпно, але тримала до кінця й уперто промовчала весь тиждень. Еммі можна вірити. Чи її ж хотять претенденти на премію. Хто не схоче, того не силують, він візьме п'ять тисяч марок. Хто ж схоче, тому Емма обіцяє служити десять літ.

Скільки претендентів? їх четверо, а всього бере участь в конкурсі шість душ — ще дві дівчини. Власне, так було три місяці тому у першому конкурсі, який нічим не кінчився (ніхто не заслугував на премію). Тепер же інші конкуренти пооод ставали, бо з того конкурсу було відокремлено двох, що стояли вище за всіх і обидва на одному рівні, їм двом і призначено конкурс: це отой Дієго дон Паблес і він, Олаф Стефензон.

Мені трошечки ніби стали вияснятися відносини між Олафом і Еммою. Але так туманно й непевно, що я не міг навіть сказати, чи хоче Олаф саможертви Емми, чи одмовиться. Хотілось спитати його, але чогось було ніяково.

У всякім разі, Вальдберг і його спосіб пропаганди своїх ідей мене дуже зацікавили. Що ж це були за ідеї? В чому його нове мистецтво?

В чому ж?

Олаф устав і повів рукою до своїх малюнків на стінах.

— Ви помічаєте що-небудь в цій мазні? Яку-небудь різницю з тим, що ви досі бачили?

Різницю я, правда, бачив уже давно, але ідеї її схопити не міг. Це була якась мішанина з реалізму, імпресіонізму, символізму і навіть примітивізму.

— Е, не те! — нетерпляче сказав Олаф. — Дивіться, наприклад, сюди. Бачите цю руку?

— Бачу.

На невеличкому полотні була намальована рука. Пальці її були якось судорожне, цупко витягнені, немов тягнулися за чимсь з скаженою силою. От-от, здавалось, від напруження луснуть жили на ній.

— Що ви скажете, що можете сказати про неї, крім того, як вона зроблена? Я сказав.

— Ага! Чудесно. Дуже радий. Тепер дивіться на це лице. Але дайте спокій формі, техніці, виконанню. Кажіть, що вам говорить саме лице.

Я придивився. Безумовно, лице цікаве. Якийсь нюхаючий, шукаючий, рухливий ніс; трошки одтопирчені, сторожкі вуха; пролазливі, живі оченятка. Лице людини, яка пробереться в найменшу щілинку вашої душі, винюхає все, винишпорить, продасть і купить. Хочеться бацнуть кулаком і плюнуть в його.

Олаф схвильовано, піднято засміявся на мій опис.

— Браво, Укрен, браво!

Він мене назвав "Укреном", бо йому вподобалась назва мого краю (Україна по-французькому вимовляється Укрен або Юкрен — Ukraine).

— Слово честі, браво! Ви можете розуміти. Чекайте. Я вам зараз все скажу. Ці малюнки — це дурниця, ніщо, це абсолютно не виявляв нашої ідеї... трошечки, трошечки, кінчик пальчика показує... Ви побачили, і це дуже мене тішить. Дуже, дуже!

Я навіть не думав, що важкуватий, стримано-спокій-ний Олаф може так схвилюватись. Карі кругловаті очі його з тим же темно-бурим блиском, що й на волоссі, загорілись і заблищали, як десь на подвір'ї два шматки скла під гарячим літнім сонцем. На щоках виступив темно-червоний рум'янець. Руки стали гнучкі, тверді, нетерплячі. Навіть мова стала складніша й легша.

Як і в кожній новій ідеї, в їхній теж було дві частини — критична й творча. Що таке сучасне малярство? Що таке ці тисячі тисяч малюнків і картин на всіх виставках всіх частин світу? Це одна величезна картина передосконалості сучасної капіталістичної техніки. Техніка — це єдиний здоровий нерв буржуазії. Побільше техніки, кращу техніку, найгеніальнішу техніку! Це зойк конкуруючих міщан.

Мистецтво одбиває на собі психіку свого часу. Швидше міняйте техніку, швидше удосконалюйте її, кидайте старе, воно не витримує

конкуренції, давайте способи малювать економніше і швидше, — головне, швидше.

Що ж малювать? Що? Звичайно, те, що відповідає настроям, бажанням, світоглядові пана моменту — череватого буржуа з золотою кишенею. Давайте йому таке, що не шкодить його шлункові, давайте йому те, що може перетравить його затоплена салом думка, полоскочіть його притуплені нерви жирного черв'яка! Буржуа мав сентиментальну душу, — давайте йому квіточок, садочків, пейзажиків з телятками. Буржуа любить амурчика, — давайте йому голого жіночого тіла, побільше голих жінок, побільше. І всяких, всяких. Він любить різноманітність: товстеньких, худеньких, зелених, рожевих, синіх, яких хочете. Буржуа має честолюбіє, він хоче безсмертя, — і всі салони повні портретів. Квіточки, пейзажики, голі жінки і портрети. Ось все, що можна найти на всіх виставках, всіх, так званих культурних, центрів. І ці нещасні льокаї череватого дегенерата ще сміють кричати про якусь там незалежність, про шукання нових шляхів в мистецтві, про нові горизонти, про правду й істину! Мерзотники!

Олаф аж потемнів увесь, і шкура на лиці стала грубою, спухлою.

— Всі їхні шукання — це шукання льокаїв, які хотять найкраще забавить вередливого пана. Хто краще це зробить, хто винайде щось найбільш дратуюче, тому пан кине жменю золота. Але для чоловіка, — для чоловіка, чорт забирай, а не пана й льокаїв! — що це за мистецтво? Це — мистецтво не людей, а якихсь учених псів. Так собака, кінь можуть малювать людей, а не люди. Який-небудь учений пес, коли б він захотів переказати фарбами, що він бачив з життя людей, намалював би якраз те, що малюють льокаї буржуа. Що може пес бачити у людей? Що приступно його розумінню? Ось на столі квіточки, яблука; он там сидить пані в білій сукні з книжечкою на коліні. Тут голі жінки (вони собак не соромляться, і йому легко їх малювать!), там хазяїн, тут півники, курочки, телятка пасуться. Більше собака не може побачить. Не можуть більше бачить і льокаї, які звуть себе художниками. Вони бачать і малюють з погляду собаки, коня, а не людей. Вони людського, того, що в собаки не

може бути, чого собака не може побачить і зрозуміть, вони того не малюють. Олаф злісно витягнув руку до своїх малюнків. В цій паршивенькій мазанині теж нема того, що можна назвати тільки людським. Але в ній є стремління до того, стремління дати не тільки високу техніку, а й високий, людський матеріал. Людина — це рух переживання, це думка, радість, печаль, мрія, страждання, надія. Техніка? Форма? Давайте її сюди, давайте найкращу, найдосконалішу форму: імпресіонізм, примітивізм, натуралізм, чорт-біс, все, що може найкраще обкреслити людину, давайте все сюди! Але ж людське обкреслюйте, а не собаче!

— Чекайте. Я вам покажу, — тріпнув волоссям Олаф і побіг у свій куток. Він хапливо витягнув і поставив до стіни велике полотно, — Дивіться, пильно дивіться! — як в гарячці закричав він. — Мовчіть, нічого не говоріть. Дивіться, а тоді скажете.

Я почав дивитись. Голос, рухи, екстаз Олафа, здається, й мене заражали. Я з хвилюванням вдивлявся в картину, вже не звертаючи уваги на техніку її.

І зразу мені кинулось в очі на ній лице чоловіка і вся його постать. Він стояв у лісі над зрубаним деревом з сокирою в одній руці, поставивши ногу на одрубок. Голова була повернена трохи вбік, він до чогось чи прислухався, чи чекав. Але що це за чекання було! Я не знаю, чи ждав коли-небудь хто з людей так, але воістину собака не міг би так ждати. Там була й здригнена радість в блиснувших очах, і зразу ж, тут же, — сумнів, непевність, а в губах уже — гнів, лютий гнів чоловіка, якого хтось чи щось жорстоко обманив. Все тіло напружене бажанням шарпнутись і з зойком захвата кинутись вперед. І одночасно чується в судорожне заціпленій руці з сокирою, чується в якихсь рисах тіла, що, переконавшись в обмані, чоловік люто змахне сокирою — і, як бризки води, полетять тріски од дерева. Тут і передчуття можливого, і позасвідомий ряд хитань, і хиже звіряче нюхання повітря, і скажена робота сопоставлення, комбінації. Хочеться крикнути "ш-ш!", і озирнутись, і слухати й собі, хвилюючись та напружуючись.

Я дійсно ще не бачив таких картин. Дійсно в ній панувала людина. Все, що відносилось до неї, було зроблено любовно, бездоганно! Навіть держално сокири з тріщиною жило і, здавалось, здригувалось, так що з'являлось бажання порадити чоловікові обтягнуть держално дротом, щоб, бува, сокира не зскочила. Але ліс, небо, повітря вже кричали дефектами, вражали мішаниною стилів, дратували відсутністю логіки, закономірності.

— Ну? Говоріть. Тільки майте на увазі! — погрозливо, гнівно підняв руку Олаф. — Це ще зовсім не те, це малесенький натяк, це намацування. Чуєте? Ну, говоріть. Не подобається? Ні?

Я сказав своє враження. Стефензон дивився мені в лице прямо, не кліпаючи, грізно впиваючись в мене очима. Було враження, що спробуй я збрехать, ухилитись від висловлення думки, — він стрибне на мене і почне душить за горло.

Поки я хвалив, він стояв непорушне, не посміхаючись, суворий, напружений. Але тільки я перейшов до критики — він ожив. Нетерпляче, з зневагою поставивши картину лицем до стіни, повернувся до мене й сердито сказав:

— Та знаю! Знаю все. А ви думаєте, через що Вальдберг не дав їй премії? Вона писалась на конкурс. Через що? А-а, в тому й річ. Це — хлопчача робота. Тут все не годиться, все. От то й біда, що в мене нема техніки. Дон Дієго, дон Дівго! А дон Дівго дванадцять літ малює, а я два роки! Дон Дієго всі школи пройшов, у всіх був, дон Дівго тисячі франків на одні фарби витратив. А я що? А я точив панам гарні ліжка, щоб їм з любовницями краще спать було. От і різниця! Дон Дієго! Ну, й нехай. Побачимо ще, чия візьме. Ого!

Він машинально-завзято зробив одною, потім другою рукою такий рух, немов одсовував рукава сорочки перед роботою. Мабуть, це зосталось ще від токарства його.

Але зараз же, немов схаменувшись, одвернуся від мене, одягся і вийшов, сказавши, що має якусь справу у Вальдберга. Мабуть, йому стало неприємно, що він заговорив про Дісго, або боявся, що в такому стані скаже щось зайве.

Все це мене серйозно зацікавило. Але я, правду сказати, мало що тут розумів. Я розумів, що Вальдберг хоче провести в життя якусь там свою ідею. Чого не бував? Але Емма погоджується на таку саможертву, — цього мій реалістичний розум не допускав. Я не вірив, щоб вона так-таки тільки заради одної ідеї віддала себе на десять років якомусь чужому, не любому їй чоловікові. Це хоч для якої ідеалістки було занадто. Тут мусило бути ще щось, крім ідеї. Але що?

Цього я не міг дізнатись. З Олафом ми про це більше не балакали. Сам я не міг нічого нового довідатись, бо ніхто з них не приходив до нас, немов змовившись. Ми працювали в цілковитій самоті.

Олаф був як в гарячці; він майже не їв нічого, не спав і часто сам до себе чи до свого полотна голосно балакав. Але зі мною майже ні слова, — так наче мене і в хаті не було. Один час я вже думав, чи не піти мені собі геть: мабуть, чоловік покликав жити під якусь химерну хвилину, а я забрався та й сиджу, не розуміючи того. Одначе, коли я йому про це натякнув, він аж злякався й почав мене найщиріше прохати лишитись. З цеї щирості й зляканості прохання я знов-таки зрозумів, що для чогось потрібний Стефензонові. Хай так, побачимо, — чим я рискував?

Олаф майже не відходив од праці. Очі йому блищали, як у хворого, повіки на них буди завжди червоні, шкура в на лиці пашіла .вогнем, волосся лежало на лобі неохайними пасмами. Ми робили в протилежних кутках, і він часом пильно дивився на мене з-за свого мольберта, але я бачив, що він мене зовсім не помічав. Емма ж таки тримала своє слово, на мій жаль і досаду. Коли б вона прийшла хоч раз, коли б я подивився ще на них, — я б напевне щось зрозумів би. Але ні вона, ні Дієго, ні той загадковий Вальдберг не приходили. 0лаф часом увечері пропадав десь, але сумніваюсь, щоб він в ті часи бачився з Еммою. Мабуть, ходив (понад

Сеною й наспівував свою улюблену пісню, в якій (говорилося про те, що у милої м'які очі та тверде серце. Минув якийсь час. Вальдберг уже почав мене сер-дить, — цей дідок занадто розпалював мою цікавість. Я його прекрасно уявляв собі: це — колишній буржуа, трохи з бзиком, з великим гонором; колись, певно, якийсь художник-шарлатан переконав його, що він великий мистець або меценат, поживився за це від його, а бідний буржуа з того часу загубив і спокій, і гроші, і дочку, бажаючи зажити тої принадної слави. Це — пошарпаний життям, з невеличким черевцем добродій, неодмінно з довгим волоссям, з люлькою в зубах, в оксамитній блузі. Щоки йому старечо-рожеві, з фіолетовими жилками, веселий, самовпевнений погляд, пара заучених поз. Коли він балака з вами, то помічає вас тільки тоді, як ви хвалите його. В інших випадках він не слуха, дивиться крізь вас, як крізь вікно, сам до себе посміхається посмішкою незрозумілого генія, — словом, досить відомий і розповсюджений тип. Що Емма могла цілком щиро вірити в його призвання й віддати навіть себе за його примхи, в цьому не було для мене нічого несподіваного, — такі типи мають якусь надприродну владу над жінками — чи то над коханками, чи над дочками.

І от, нарешті, Вальдберг з'явився в нашому ательє! Було це ввечері. Ми їли свою "буден" (ковбасу з крові) і, запиваючи її чаєм, мирно розмовляли про щось нецікаве. Раптом зачувся тихий, якийсь дуже обережний стук у двері. Олаф зразу схопився й схвилювався. Нашвидку утершись, він кинув поглядом на прикритий мольберт свій і крикнув:

— Ввійдіть!

Я вже догадався, що це має бути Вальдберг. Але в хату ввійшов якийсь старенький чоловік в потертому рудоватому пальті, з несмілою посмішкою і в окулярах, крізь які блищали добрі, уважні очі.

— О, прошу дуже! — схвильовано промовив Олаф. І, підбігши до дідка, він почав помагати йому роздягтись.

Тоді я зрозумів, що міг помилитись, — Вальдберг трохи не такий був, яким я уявив його собі. Це швидше був учитель латини або німецької мови, а не потертий життям буржуа.

Дійсно, це був таки Вальдберг, — Олаф нас познайомив. Він зараз же почав мене питати, хто я, якої нації, чи давно в Парижі. Він також не знав, що то таке українці, але віднісся до того не так, як дочка. Навпаки, дуже зацікавився, присунув до мене свій стілець і з таким виглядом, немов мав почути від мене надзвичайні річі, став дивитись мені в лице. Це мене зворушило й зразу віддало в повну його владу. Уявіть собі: цей милий дідусь навіть про Олафа забув і так зацікавився новою нацією! їй-богу, він міг мати повне право думати, що винайшов нас! Але як він ще далі віднісся до свого відкриття! Дізнавшись, що ми тільки-тільки вступаємо до культурного життя, що ми ще не зіпсовані "розпустою золота", як він підказав мені; дізнавшись, що нас тридцять мілійонів (якась кабалістична цифра в устах кожного українця!), — Вальдберг затурбувався, почав хапати мене за коліна і про щось най щиріше благати. Спочатку я навіть не зрозумів, що міг такого сказати чоловікові. Виявилось, що він боявся за нас! Він боявся за нашу молоду долю і прохав нас бути обережними — не кидатись на гній, уявляючи, що це дійсне золото. Культура, справжня культура — соромлива, непомітна, некриклива; вона ховається по тихих місцях і не ґвалтує про себе на ринках. Взять найвищу прояву її — мистецтво. Ці салони, виставки, магазини "відомих" художників, —хіба це справжнє мистецтво? Це — фальсифікація, це — гній, це — мертве!

Я вже знав, що він може мені сказати, тому слухав його без особливої уваги. Я більше дивився на його. Зовсім учитель латини! Лисуватий лоб з сивувато-рудим ріденьким волоссям, окуляри, перев'язані з одного кінця мотузочком. (Емма могла би все-таки поклопотатись, щоб у батька окуляри були справні!) Піджак на йому був занадто широкий, в кишенях було щось понапихано, й вони одтопірчувались; на тонкій поморщеній шиї занадто акуратно була зав'язана краватка, — це вже Емма перестаралась.

Але Вальдберг щось уже занадто довго балакав зо мною й не звертав уваги на Олафа. Здавалось, він прийшов спеціально для мене. Тут щось не те! Я почав приглядатись. Ага, дідусю, так ти он який! Він, бестія, балакав зо мною через те, що хвилювався і боявся заговорити з Стефензоном! Він прийшов подивитись на роботу того, але не мав одваги зробити це й одтягував, скільки міг. Ну, бог з тобою. Я рішив не показувати, що помічаю його швидкі гострі погляди в бік Олафового полотна, а що вірю його надзвичайному інтересові до української нації, що навіть дуже вдячний йому за його поради.

Олаф теж робив вигляд, що слухав уважно. Але кожний раз, як Вальдберг кидав оком в бік картини, по лиці його проходило щось непокійно-тривожне, змішане, немов Вальдберг ось зараз мав піймати його на чомусь поганому.

Нарешті, дідок прожогом схопився з стільця й звернувся до Олафа:

— Ну, мій голубе? Як же там, га? Як же там з нашою роботою? Посувається ніби? Га? Можна поглянути, чи ще рано? Може, рано, то не треба! Га?

Він, здається, й сам боявся, що Олаф згодиться й одступати вже буде нікуди. Так і сталось. Стефензон

— дуже зблід, але спокійним і майже флегматичним голосом одповів:

— Я думаю, що можна... Коли хочете... Укрен, будь ласка, сядьте собі в той куток... Я зараз же сів, куди мені було сказано, й навіть зовсім одвернувся, так що не бачив ні полотна, ні їх самих. Затупали важкі нехапливі кроки Олафа. Через те, що

вони були занадто нехапливі, я вже розумів, що йому замирає серце. За ним подріботів Вальдберг. Зашаруділа простиня, — зняли, значить,

покришку. Мовчання. Хтось ступив і зупинився, — мабуть, Вальдберг. Олаф сопить носом.

Ну, чорт їх забирай! — так сидіти зовсім нецікаво! Я погано зробив, що не пішов геть з хати. Вальдберг щось прошепотів. Але шепіт, певне, відносився не до картини, а до чогось незначного, може, щоб Олаф поправив що-небудь абощо. Знов тихо. Я уявляв собі, як мусить дивитись Вальдберг. Страшно уважно, роззявивши трохи рота. Олаф не дивився на вчителя, ні вчитель на Олафа.

Вони зашепотіли знов, і цей шепіт уже відносився до полотна. Тоді я встав і голосно сказав їм, що хочу вийти зовсім з хати. Вони мене не держали.

Не знаю, що там говорив Вальдберг Олафові, якою признав його роботу, тільки мій Олаф після тої візити засумував. Всю ніч він кректів, вставав чогось, чи на картину дивитись, чи води пити, а зранку десь зник і не приходив аж до самого вечора. У мене ж весь день було таке сильне бажання подивитись на його працю, що мусив себе падлюкою лаяти, аби не одвернути простині.

Ввечері Олаф прийшов цілком спокійний, такий спокійний, що я навіть задумався, чи справді вчора Вальдберг сказав йому що-небудь неприємне. Він почав зі мною жартувати, сміятись, оповідати про свій край, — словом, я був рішуче збитий спантелику.

До цього ще в цей вечір принесло якраз Емму. До неї я думав, що, може, вона причиною зміни в його настрої. Але по ній я побачив, що ця гадка була цілком помилкова: вони, видно, навіть не бачились між собою.

Емма видавалась дуже веселою, безжурною. Зі мною раптом стала такою привітною, немов я їй бозна-що доброго зробив. Батько, видно, розказав їй по нашу балачку, бо вона зараз же теж почала розмову про Україну. А вираз лиця при цьому був такий, ніби вона чекала побачити на

мені щось надзвичайне, — очевидно, дідок їй сказав, що для забави варто з Укреном поговорити про його Україну. Я робив вигляд, що вона не помилилась, і справді удавав дуже задоволеного її увагою.

Тут же я подумав, що Еммочка, певно, недурно до мене так під'їжджає, — нащось я їй буду потрібний. У всякім разі, я не вірив її безжурності й веселості, з якими вона ходила по ательє, не вірив її байдужжю до Олафового полотна. Що це, власне, полотно й було причиною її візити, в цьому я не сумнівався. Діло, значить, стояло трохи інакше, ніж я уявив, а саме:

Вальдберг не тільки не облаяв роботу Стефензона, а навпаки, мабуть, похвалив. Емма, занепокоєна цим, рішила прийти й самій подивитись. Олаф же, певно, був не сумний, а тільки схвильований словами Вальдберга.

Мої підозріння мали під собою деякий грунт: Емма, покрутившись по робітні, побалакавши зі мною й з Олафом, раптом звернулась до його:

— Слухайте, Олафе, а батько мені казав, що ви хочете показати мені ваше полотно... Я не сказала цього зразу, бо чекала, що ви будете ввічливим і самі запропонуєте... А ви... Ну, все одно, показуйте...

Я про себе посміхнувся — наївність, надзвичайно одверта й не розрахована на успіх зовсім.

Але вона десь знала, з ким мала діло: Олаф здивувався й стурбувався:

— Вам тато казав, що я хочу показати полотно?!

— Іменно! — недбало одповіла вона, пускаючи дим угору. (Вона курила з такої самої люльки, як і в дон Діего).

Олаф пильно й неодривно дивився на дівчину: він не допускав, щоб вона могла в свою брехню впутати батька. А, з другого боку, Вальдберг не міг цього їй сказати, не міг хоча б уже через те, що сам не радив йому показувати роботу кому б то не було до конкурсу.

Я чекав, що з того вийде, — я не мав найменшого сумніву, що Емма просто збрехала.

— Ні, я вам не покажу, хоч би й тато дозволив, — нарешті найшов як сказати Олаф.

— Але чому?! Чому, нерозумна ви людино?! — приходячи в незрозумілий по своїй силі гнів, скрикнула Емма. — Я вам з'їм паршиве полотно? Що ви собі гадаєте, нарешті?! Покажіть, я вам кажу! Чуєте?

Олаф, як і я, добре розумів, для чого їй так пильно треба було бачити те полотно. Помалу, але з бездоганною ґречністю він розвів руками й сказав:

— Панно Еммо, я дуже розумію, що вам хочеться подивитись на це нещасне полотно, але, на жаль, не можу задовольнити вашого бажання...

Говорячи це, Олаф не мав виразу людини зовсім спокійної, навпаки, було таке враження, що він збирає всі свої сили, щоб не сказати зайвого.

Емма закусила губу й щось почала думати. Густі, чорні, з легким блиском брови її насунулись на очі. Вона уважно дивилась на Олафа, але його не помічала. — Добре! — рішуче проговорила вона. — Але, глядіть, самі будете потім каятись... Добре, не треба. Не показуйте... Не треба... Ну, дайте мені принаймні чаю. Чи й цього не можна?

Ми їй дали чаю, набили люльку тютюном, самі запалили, й Емма зовсім заспокоїлась. Розходившись, вона зачала співати, спочатку легенько, а далі голосніше й з більшою експресією.

Але ця експресія, дивна річ, задзвеніла тільки тоді виразно, як Олаф, видимо, був незадоволений; я це бачив з того, що він став дуть собі на верхню губу, — так він раз у раз робив, коли його щось дратувало. Емма повинна була це знати, але їй ніби тільки цього й треба було.

Вона вмить скочила з місця й побігла в Олафів куток. Ми теж разом схопились: Олаф, розуміється, рятувати свою картину, а я хто його зна для чого.

Але Емма зовсім не до картини побігла: нахилившись, а потім ставши на коліна перед купою ескізів, вона почала мацати за ними рукою.

— А, єсть-таки! — крикнула вона і показала нам мандоліну. — Я думала, що добродій Олаф уже розбив її на малесенькі тріски. Моя мандолінко! Я вам зараз заграю наших рейнських пісень! Ви чули коли-небудь, добродію Укрен, рейнські пісні? Ні? А Стефензон дуже любить їх. Правда, Стефензоне?

По виразу лиця Стефензона я того не міг би сказати. Він тільки позирнув на те місце, де була мандоліна, і мені здалось, що йому стало досадно, чому він раніше не згадав про неї й не знищив її.

Емма нічого того не помічала. Ставши в позу, вона притулила до себе струмент й лукаво посміхнулась. У мене було таке враження, що вона збирається робити нам обструкцію музикою. Грає, мабуть, препаскудно й тим дума присилувати Олафа показати полотно. Недурно у його був такий вираз лиця!

Як вона грала, я ще не чув, але що вона була гарна сама по собі, то тут я не міг їй нічого закинути. Особливо гарна була її посмішка, — це

була та сама, якою вона мене затягнула в туман, а коли б схотіла, то могла б тягти і в болото, і в саме пекло. Якісь темно-сині очі, що бувають тільки у дуже чорнявих людей; вони прижмурились, заблищали; на худощавих смуглявих щоках заграв рум'янець. Закинувши голову назад, вона стояла якийсь час нерухомо, немов про себе перевіряючи те, що збиралася співати. Повіки напівзакрили її очі, золотисто-перламутрові, — вони в куточках очей переходили в синьоватий колір, і там, здавалось, зупинилась лукава посмішка.

Олаф сів на своє ліжко, сховав голову в руки й чекав. Мені видавалось, що Емма навмисне так довго не починала співати для того, щоб він поглянув на неї. Але Олаф мужньо витримував свою позу. Йому, певно, уже добре був відомий її спів, і він знав, чого треба чекати.

Нарешті Емма ворухнулась, попробувала мандоліну, розплющила очі й подивилась спочатку на Стефензона, потім на мене.

— Значить, рейнських, Олафе? — спитала вона, сподіваючись все-таки, що він гляне на неї.

Олаф мовчав, — мовляв, роби, голубонько, зо мною що хочеш.

— Рейнських так рейнських... — зітхнула Емма. І, не спускаючи з губ своєї хвилюючої посмішки, вона почала рейнських пісень.

Хвилини через три я вже чудесно розумів, чого Олаф був в такому покірному настрої, чого він старався не дивитись на Емму, чого навіть закрився руками, щоб не бачили його обличчя. Ця дівчина співала так, наче брала свої груди, розчиняла їх, як двері, і перед нами щось горіло. Я голосу вже не чув, не розібрав навіть слів (до речі, я не зовсім добре й розумію по-німецькому!); я чув тільки те, що хотіла показати Емма. А показувала вона, можна сказати, цілком безсоромно, одверто, махнувши на все рукою. Я не знав ні одної з її мелодій, але, слухаючи їх, мав таке враження, немов це було щось рідне мені, давно відоме, тільки якимсь

дивом забуте. Я угадував, в якому місці вона підніме, в якому понизить голос, де притишить, де розгорне його, як широку стьожку. Весь час я був в чудному напруженні, по спині безперестанно ходив солодкий, трохи болючий мороз, і, пам'ятаю, не раз хотілось схопитись і чи закричати, чи заспівати разом з нею. А вона, як сказав я, цілком без всякого сорому оголяла свою душу і сама милувалася з того. І милувалась навіть з нотками злорадства: "Ага, мовляв, це занадто одверто? Ну, так от нехай буде ще одвертіше!"

Я пам'ятаю деякі виривки з слів тих пісень. "У моєї коханої очі ніжні і ніжна посмішка, що ж ніжніше — не знаю. Знаю тільки, що серце тверде, як корінь старого дуба. Навіщо молодій дівчині серце старого дуба? Хто скаже?"

"Хто скаже, чому моє серце тихенько щемить, коли він дивиться на мене? Хіба мій коханий — страшний?.."

"У моаї милої слова легкі, як пух каченятка, але давлять груди, мов гори. Погляд у неї веселий і тихий, це промінь місяченька молодого, але він палить мою душу, як сонце, наближене до самих очей..."

Коли вона скінчила, поклала мандоліну на стіл, витерла хусткою лоб, я тільки тоді подумав: "Як це можливо, що така з вигляду немов важкувата людина, як ця панна, може так тонко і так жагуче, так страшно виразно передати найдрібніші риси чуття? І чого ради вона це робила?"

Розуміється, не для мене вона робила й не для "чистого мистецтва", а для Олафа. Але чого хотіла тим досягнути?

Це незабаром вияснилось. Олаф сидів у тій самій позі. Емма, не звертаючи на мене ніякісінької уваги, підійшла до його й сіла поруч з ним на ліжку. Поклавши руку йому на голову, вона стала гладити її, як може гладити тільки жінка або мати. Стефензон спочатку хутко підвів лице,

здивовано зиркнув на неї, потім на мене, немов говорячи: "Що ти робиш, ми ж не самі в хаті?!" Але тут же знов похилився. Так мені принаймні здалося в ту хвилину. Але в той же вечір, тільки трохи пізніше, я зрозумів, що помилився, що Олаф не того так дивився на неї й на мене.

— Ну, покажете картину? — тихо спитала Емма.

Я аж крутнувся від обурення й здивовання. Значить, весь цей спів, цей гарячковий рум'янець, що ще й досі пашів на щоках, цей блиск темно-синіх очей — все це було тільки для того, щоб він показав полотно?

Ну, це вже занадто!

І тут же я не міг не дивуватись якійсь одвертості, занадтій наївності цеї дівчини: хоч би ж трошки приховала свої наміри, хоч би почекала хвилину! А то ще не встигла дух перевести — і вже: "Ну, давай мені тепер те, що я заробила!" Недурна ж вона жінка, могла розуміти, що Олаф це побачить одразу. Та й яким йолопом треба справді бути, щоб не побачить цього!

Ця наївність і дивувала, і смішила, і якось скоряла, — ну, як ти його будеш сперечатись, докоряти, що все було нещиро, коли вона сама про це говорить з такою щирістю.

— Покажете ж, Олафе? Ну?

Олаф сидів, одначе, не виказуючи ніякого здивовання, він, певно, звик уже до цього.

— Ви чудний, Стефензоне... — помовчавши трохи, знов почала вона. — Чому ви не хочете показати? Я ж знаю, що хочете... Дон Дієго показує ж? Ну?

— Ні, я не покажу... — крізь стулені руки промовив Олаф.

— Чому?

— Не можу...

Раптом він одняв руки од лиця, встав і якось поривчасто випростався перед Еммою.

— Що вам треба, панно Еммо, від мене? Я дуже добре розумію, про що вам ходить, і даремне ви вважаєте мене за такого дурня. Я, може, й справді дурень, але зовсім не такий, яким ви й ваш дон Дієго уявляєте! Не покажу — і кінець! А мандоліну, будь ласка, заберіть собі додому, нема чого їй тут валятись!

І, взявши мандоліну зі столу, він сердито загорнув її в газету й поклав на ліжко біля Емми.

Емма, на мій подив, ні одним рухом не виявила ніякого неприємного почування від слів Олафа, навпаки, вона здавалась задоволеною, що довела його, такого спокійного, делікатного, до цього грубого поводження. — А мені краще піти собі геть звідси? — невинно й ніби боязко спитала вона.

— Так, ідіть собі!

І Олаф, тріпнувши чубом, одійшов у свій куток, неначе даючи їй змогу безборонне встати, одягтись і вийти.

Емма так і зробила, все ж таки не виказуючи ні образи, ні гніву, нічого. Одягшись, вона тихо спитала:

— Можна з вами попрощатись?

Я тільки головою про себе покручував: ця чортова дівка вміла-таки сховати себе так, що сам чорт не розбере, чого їй треба.

Олаф мовчки прудко підійшов до неї, подав руку й тим же серйозним, стримано-гнівним тоном сказав:

— Я прошу вибачення за своє поводження, але в даний момент я трохи знервований роботою. Добраніч!

— О, я розумію! — підхопила Емма і потисла йому руку. Потім зовсім несподівано звернулась до мене й сказала найприємнішим голосом: — Добродію Укрен! Чи не могли б ви пройти зі мною декілька кроків по вулиці, я хочу з вами побалакати про одну невеличку але дуже важну для мене справу?

— Зі мною?! — вражено перепитав я.

— А чого вас так це дивує? — засміялась вона. — Хіба ви такий ні до чого нездатний, що з вами ніякої справи не можна мати? 0-ля-ля!

Я потиснув плечима, але зараз же одягся й пішов за нею. На порозі Емма ще раз озирнулась і подивилась на Олафа з ніжною посмішкою, яка немов говорила: "Прощай, не сердься на мене".

І знов я здивувався наївності цеї примітивної гри, — який же дурень повірить цій, так одверто виявленій, ніжності? При тому так неуміло зробленій?

На мою ймовірність вона, у кожнім разі, не рахувала. Це видко було хоча б з того, як зразу змінилось все її поводження, ледве ми вийшли на вулицю. Так скидають люди парадне убрання, коли свято кінчається, і одягають просте. Мені добре не видно було виразу її лиця, але один згук її голосу показував, що парад скінчився.

— Слухайте, пане Укрен, — почала Емма без вагання, діловим, серйозним тоном. — Ви... Вам подобається Сте-фензон?

Цей тон і мене настроїв діловито й довірливо. Крім того, й цікавість прокинулась.

— Так... — обережно сказав я, не знаючи ще, як краще одповісти. — Так, звичайно, подобається...

— Добре. А чи ви могли б зробити дещо на користь йому?

— Розуміється.

— Чудесно. В такому разі, перше, ніж нам далі балакати, ви мені дайте слово, що нічого з нашої розмови не перекажете йому. Добре?

От це вже мені не дуже подобалось!

— Хм!.. — зам'явся я. — Це залежатиме від того, що саме ми будемо говорити...

— Ні! Що б не говорили, Стефензон не повинен про те знати ні слова. Хочете — приймайте мої умови, не хочете — чесно скажіть про це.

Я задумався. Чим я міг пошкодити Олафові, згодившись на цю умову? Адже не може вона силою витягти з мене того, чого я не схочу сказати?

А з другого боку, хіба я знаю, що може йому пошкодити, а що ні? Емма, розуміється, не для Олафової користі хотіла балакати, — про це вона могла комусь іншому співати; їй ходило про власний якийсь інтерес. Але який?!

От цього-то я й не витримав, цікавість моя спокусила мене.

— Добре... — сказав я. — Я приймаю ваші умови.

— Дякую... За Стефензона!.. — наївно додала вона, і якийсь мент ішла мовчки, ніби роздумуючи, з чого вигідніше почати. — Тільки глядіть: будьте щирим зо мною! — погрозливо попередила вона. — Інакше замість користі ви можете зробить велику шкоду йому.

"Це вже, голубонько, ти мені лиши сушити собі цим голову!" — подумав я, а вголос проговорив:

— Ну, звичайно! Інакше нема ніякої рації балакати! Емма ще трохи подумала.

— Так. Скажіть мені перш усього, в якому настрої був сьогодня Стефензон? Він цілий день був такий веселий, яким я його застала?

— Він веселим, мені здається, й не був... — сказав я.

— Ну, не веселим, а... не сумним?

Ага! їй, очевидно, треба було дізнатись, яке враження зробила Олафова робота та Вальдберга! Батько, мабуть, їй не сказав нічого. Так.

— Ій-богу, я нічого не можу вам з цього приводу сказати, — заговорив я якомога щирішим тоном. — Я ніякої зміни в його настроях не помічав ні сьогодня, ні вчора... Може, не звертав на це уваги? Але наскільки собі пригадую...

— Ви зо мною нещиро говорите! — раптом одрубала Емма. (Я проти волі почервонів у темноті). — Це неможлива річ, щоб після татового огляду його роботи він мав той самий настрій! Цього ще не було, ви просто неправду говорите. Я з вами щиро говорю, а ви для чогось крутите. Негарно! І по голосі чую, що крутите, не виправдуйтесь!

Я, справді, збирався виправдуватись, але вона мені не дала.

— Чекайте! Я знаю, що ви думаєте про мене. Ви думаєте: "Ця дівчина закохана в Стефензона і хоче, щоб він виграв премію". Правда?

— О, що ви!! — вирвалось у мене найщирішим, справжнім протестом. — Ні одної хвилини мені ця думка не була в голові. Оце дійсно! Ха!

— О, тепер ви щиро говорите! — задоволене скрикнула Емма. — Це я розумію. А те говорили нещиро. Ну, кажіть, який був Олаф після татової візити?

Для чого їй було це? Що вона мала на думці?

— А навіщо вам це знати? — одверто спитав я.

— Навіщо? — охоче перепитала Емма, ніби тільки й чекала цього питання. — Я вам скажу. Бачите, річ ось в чім... Це цілком для Стефензона. Він — людина страшенно самолюбива. Ви це помітили, правда? Коли він тепер програє конкурс, він неодмінно зробить з собою якусь дурницю. Я вже знаю. Розумієте? Неодмінно! А це страшенно шкода, бо з його вийде справжній художник. Мені здається, що робота його теперішня не дуже удачно йде. Тато мені нічого не казав, ви не думайте, я б тоді й не питала вас. Тато навіть сам не хотів дивитись, бо він же в жюрі. І коли дивився, то не як жюрі, а просто як... учитель. Вм роаумієте? І от, я знаю, що Стефеихом ие міг бути спокійним після цього, він мусив бути або радісякм, або сумним. Я думаю (так, з деяких охнак), що він був сумним. Коли справді так, то треба зробити, щоб Стефензон не подавав тепер своєї роботи, треба спинити крнкурс на якийсь час. Щоб він піддужчав трохи, щоб... Взагалі, він програє, коли тепер подасть. Розумієте? Тільки боже борони вас кому-небудь сказати те, що я говорила оце! Чуєте? Ви ж розумієте, що я видаю тут дон Дієго? Я бачила його роботу, знаю її й даю на цій підставі поради противникові. Ви розумієте, що це не дуже етично. Але я маю на увазі саме мистецтво і

користь для його від Стефензона і тільки тому позволю собі це... свинство. Ви мене розумієте?

Правду казати, я її розумів. Цебто, слова розумів, але того, що ховала вона поза словами, не міг спіймати ніяк. Одне я знаю, що коли вона й дійсно заклопотана мистецтвом, то в йому не Олафові дає першу ролю й не його інтереси боронить.

Чи не було в неї такої думки: довідатись, як іде праця у Стефензона, оцінити її, а тоді бачити, як далі бути їй і тому дон Дієгові, якого вона немов продає заради мистецтва?

— Ну, добре, — сказав я. — А коли ви дізнаєтесь, що... робота йде неудачно, як же ви зможете примусити Олафа припинити конкурс? Чи він згодиться на це? І як ви можете брати на себе рішення цього? Звідки ви знаєте, як у його далі піде та робота?

Емма й на це мала вже готові відповіді. Судить не вона сама, а батько, який судитиме й на конкурсі. Вона батькові вірить. Як примусити Олафа припинити? На це знайшлась би рада, аби тільки бути певним, що це треба робити. Можна навіть побалакати з ним по щирості, показати йому працю Паблеса, і він сам зрозуміє, що так буде краще.

Щось тут було непевне! В словах ніби була й логіка, й сенс, а почувалось, що не треба вірити, що краще заховати правду, ніж дати її в руки цій дівчині.

— Ну, так я вам скажу цілком щиро! — урочисто й помалу почав я. — Я таки збрехав вам: Олаф був радісний після одвідин вашого батька.

Емма, видно, все ж таки сподівалась іншої відповіді.

— Це дійсна правда? — аж зупинилась вона й пильно-гостро подивилася мені в лице.

Я твердо витримав її погляд. В її темно-синіх, вузько прижмурених очах блиснуло щось, але що саме — я не розібрав, бо Емма хутко одвернулась. Мені здалось, що то було задоволення. А може, насмішка? Але з кого? Невже з мен<;?

— Ну, дякую! — сказала вона, простягаючи мені руку. — Ви можете вертатись додому. Я тут сідаю на трамвай. Глядіть же, ні слова нікому. А коли що нове виявиться, то будете мені помагати?

— О, з великою приємністю.

Емма дуже мило посміхнулась, міцно стиснула мою руку й хутенько побігла до трамвая. Я подивився на напрям його, — він ішов не в той бік, куди Олаф ходив до Вальдбергів, а в протилежний, швидше в напрямі бульвару Распай.

Але мені, сумніву не було, вона повірила. Ну, що ж? Я постановив пильно слідкувати, щоб не нашкодити цим Олафові. Як тільки помічу, що вона справді має на увазі інтереси його, а не Паблеса, я зараз же скажу їй справжню правду.

Вона таки дбала про Стефензона! Я мусив в цьому переконатись. Щодня вона забігала до нас, дуже мило говорила з Олафом, до мене була надзвичайно привітна, не чіплялась, щоб показали їй полотно, щебетала, сміялась.

Часом і Дієго заходив. Він мені мало подобався. Це був наш типічний "брат художник". Він нічим не цікавився, крім мистецтва, та й то тільки свого власного; балакад на теми еротичні або малярські. Коли на еротичні, то поганенько-солодко сміявся, і сміх у його вилітав такими згуками: кях-кях-кях! Коли ж на малярські, то всіх лаяв, а себе хвалив з такою одвертістю, що ставало навіть не ніяково, а дивно й трохи непокійно: чи не хворий цей добродій? В інших випадках, коли говорилось про політику або про музику й спів Емми (вона серйозно цим

займалася), він пихкав люлькою й без нудьги, але з повним байдужжям мовчав. Емма з ним була хороша, часто жартувала, кудовчила йому чуб, але в усьому поводженні чогось не було того, що я помітив в перший раз, коли бачив їх удвох.

Так, Емма рішуче повірила мені! Це було поза всякими сумнівами. Треба було сказати їй правду. Я постановив признатись їй, як тільки вона прийде. Рішив також признатись і Олафові; він мене не питав тоді, про що ми балакали з Еммою, але мусив же цікавитись, які могла мати зо мною секрети дівчина, що знається з чоловіком якусь пару днів.

Пам'ятаю, постанова ця ясно виникла у мене в Луврі, куди ми ходили з Олафом дивитись Ботічеллі, який для чогось був потрібний Стефензонові.

Але тут виникла одна обставина, яка перевернула догори ногами всякі мої виводи та постанови.

Прийшовши додому — було це вже присмерком, — ми засвітили лампу, й тільки я зібрався повісити пальто, як за мною почувся такий дикий крик Олафа, що пальто випало мені з рук, а все тіло як обценьками здушило. Повернувшись до Сте-фензона, я побачив, що він стояв перед своїм полотном і обома руками міцно тримав за раму, ніби боявся, що воно втіче. Сам нахилився до його й витріщеними, з чоловічками посеред баяьок, очима дивився на щось. Я підбіг, забувши про те, що не можна дивитись, і глянув туди, з чого Олаф не зводив своїх страшних очей. І перше, що я побачив, це була велика жовто-сіра пляма, ряба від смуг, які перехрещувались на всі боки. Смуги були від ножа на тому місці, де була на малюнку голова. Від неї не лишилось нічого, крім одного куточка рота — червоної смужечки. Все було ретельно стерто, вишкрябано, замазано фарбами з фону.

Я в той же мент подумав, що це Еммина робота. Для чого, через що, як, — я про це не мав спромоги міркувати тоді, але знав всею душею, всею злобою знав, що це вона зробила. Тільки вона!

Олаф був у такому одчаю, що мені стало страшно за його. Він більше не кричав, нічого навіть не говорив, не рухався, але це й було гірш усього. Стоячи в тій же позі перед полотном, він пильно, моторошно вдивлявся в його, немов чекав, що ось-ось з його виявиться, хто це й навіщо зробив таку жорстоку, незрозумілу річ.

Я почав обережно говорити до його, але він мене не чув. Тоді я рішив зараз же знайти Емму, привести Її сюди й поставити її перед полотном і Олафом. Хай вони самі розуміються між собою!

На щастя, я знав, де жили Вальдберги. Взявши перший автомобіль, який трапився мені по дорозі, я звелів шоферові гнати, скільки дозволяється законом. Хвилин через десять я був у Вальдбергів. Старого дома не було, а Емма спокійно грала в цей час на піаніно. Стріла мене трохи здивовано, — в темному передпокою вона ще не помічала мого стану. Але, коли я ввійшов у кімнату й вона тільки глянула на моє лице, спокій її як вихорем здуло.

— Ой! — скрикнула вона. — Що трапилось?! Я захакався й не міг говорити; серце билось так, що з горла виривались тільки окремі згуки. Але я помічав усе, навіть те, що Емма була в кокетливому капоті, що руки їй легко трусились і вона навмисне перемінила позу й держала їх так, щоб не було помітно дрижання. Але переляк її видавс;"' мені цілком щирим. Це я мусив признати тоді ж таки. І не тільки переляк (це природна річ, — вона могла боятись, що її вчинок поділав як-небудь занадто). Ні, вона, видно, щиро не догадувалась, в чому річ. Я перевірив це: користуючись тим, що був задиханий, я навмисне перебільшував цю задиханість і мовчав, стараючись в ці моменти піймати на її лиці яку-небудь одзнаку ніяковості, брехливості, гри. Ні, нічого не було! Вона була тільки злякана, тільки нетерпеливилась і хотіла дізнатись, що ж там сталось.

Дізнавшись, вона якийсь час мовчки вражено дивилась мені в очі. Вона виразно зблідла й не могла сказати ні слова.

— Господи! — нарешті тихо вирвалось у неї. — Хто ж це... такий безмірно подлий, що зробив це?! Навіщо? Одну голову?

"Це зробив дон Дієго!" — мигнула в мене думка. Що не Емма — за це я міг голову свою дати!

Вона, не переодягаючись, накинувши тільки на себе пальто, зараз же поїхала зо мною до нас. По дорозі я встиг їй розказати докладніше, як ми прийшли, як крикнув Олаф, як він став перед мольбертом. Емиа слухала мене з таким напруженням, що часом не розуміла навіть простих слів і мусила перепитувати. Сама весь час дрібно, як руки її вдома, трусилась.

В ательє ми піднімались зо страхом, чекаючи застати там що-небудь дуже тяжке.

Але, на наше диво й радість, Олаф був майже спокійний. Він варив чай. Полотно було закутано простинею, як раніше, неначе нічого не сталось. Емму зустрів по-звичайному — привітно, трохи стримано, трохи ніби соромлячись і червоніючи на вилицях.

Вона зарал же кинулась до полотна. Олаф посміхався, коли вояа дивилась, і не підходи" до неї, — він стежив, щоб вода не перелилась.

— Олафе! Хто це зробив? — спитала Емма таким тоном, немов Олаф те хнав, але вперто ховав од нас. Стефензом спокійно розвів руками й промовив:

— Не був тут в той час, не можу нічого з цього приводу сказати. — І загадково посміхнувшись, одвернувся. Погасивши машинку, він поставив чайник на стіл і весело додав: — Хто б то не зробив, панно Еммо, а я йому можу все ж таки дякувати: очевидно, моя робота дечого варта, коли її

стараються знищити. Погано тільки те, що це хтось свій, а від свого дуже важко уберегтися. Коли міг раз зробити, то чому не може вдруге й втретє? От тут, знаєте, найбільша біда! Га? Як ви гадаєте, Еммо?

По його посмішці, по поглядах, які він кидав на дівчину, можна було догадатись, що він іменно на неї думав.

Емма так і зрозуміла.

— Ви, здається, думаєте, що це я вробила? — тихо, без гніву й без образи спитала вона, запинаючи картину й одходячи.

— О, що ви! — зо сміхом одповів Олаф. — Як я можу це думати, коли консьєржка навіть говорить, що нікого не бачила, щоб приходив до нас. Я питав. Ніхто рішуче не був. А ви ж не могли надіти шапку-невидимку. Та й навіщо вам це? Бог з вами! От таке скажете!

— А я вам усе ж скажу, що це не я... — так же тихо проговорила Емма й підвелася йти.

Стефензон, видно, не вірив їй, але знов зробив такий рух плечима, немов протестував проти несправедливості. Одначе нічого більше не сказав.

Емма подала нам руку й помалу в задумі вийшла. На порозі вона раптом зупинилась і спитала Олафа:

— Ви правда задоволені тим, що трапилось? Тільки не думайте, що в мені говорить заспокоєне каяття. Я питаю просто з співчуття до вас. Хочете — вірте, хочете — иі. Задоволені?

Я помітив, що очі її якось занадто пильно вдивлялись в Стефензона, занадто з сумом, не відповідним ситуації. Здавалось, вона не дуже була

рада тому, що він так прийняв усю цю подіад. Таке вражіння було у мене в той мент, як вони дивились одне на одного.

— Цілком задоволений! — весело й теж наче занадто весело сказав Олаф. Емма неймовірно посміхнулась і, не додавши більше ні слова, вийшла.

Старий Вальдберг аж заслаб від цеї історії. На другий день були скликані всі, хто мав відношення до конкурсу, було зроблено допит кожному окремо й усім разом, але ніхто нічого не міг сказати в пояснення таємного вчинку. Кожний і всі з обуренням говорили про це, і не було навіть натяку на кого-небудь. Олаф же й не добивався, — він був твердо переконаний, що це зробили Дієго й Емма. Мені він цього прямо не сказав, але я це бачив зо всього: як він говори" з Дієго, як відносився тепер qo Емми, як балакав про них зо мною.

Я не знав, що мені думати. Мені здавалось, що я трошки розумівся на людях і не міг помилитись у тому вражінні, яке зробила на мене Емма, коли я в той вечір приїхав до неї. А втім, хто його зна! Може, й справді це вона? В такому разі вона, значить, любила Дієго й боялась, що премію вигра Олаф?

Судяче по поводженню Дієго, по тому, як він насмішкувато ft невинно поглядав на Олафову роботу, коли приходив до нас, можна було мати деякі підозріння. Але знов-таки, якби це дійсно він зробив, то йому ніяк не випадало підсміхатись, бо цим жкраз підтверджував ці підозріння. А зрештою, він був настільки нерозумний чоловік, а до того ще нахаба, що міг собі й це позволити.

Словом, нічого ми не знали. На двері приробили другий замок, і на тім скінчилось.

Олаф узявся ще з більшим завзяттям до роботи. Тепер він був зовсім як п'яний. Очі завжди затуманені, наче сонні, розгублені; шкура на лиці збухла, запалена.

— Хай! — іноді бурмотів він не то про себе, не то до мене. — Я їм покажу Олафа Стефензона! Ого!

Емма приходила й тепер так же часто, як і раніше. Тільки тепер уже не приставала, щоб Олаф показав роботу. Вона, здавалось, зовсім не цікавилась нею. Але я бачив, що вона якось чудно зиркала на його, коли він навмисне починав про це розмову; особливо ж чудно було в ті менти, як Стефензон був у радісно-піднятому настрої. Тоді вона аж потуплювалась, немов їй ставало ніяково за нього.

Так тяглося тижнів зо два. Олаф не одпускав мене ні на крок від себе, і я вже розумів, нащо він запросив мене жити з собою, — я боронив його від Емми. Ні одного слова не було між нами сказано про неї такого, що б показало, що він закоханий у неї, але я хоч би з цього самого мовчання бачив те. Олаф таки попався. Та й дивно було б, коли б не попався!

Але одна річ бути закоханим, а друга — управлятися з тою закоханістю. І в цьому Стефензон був бездоганним; я думаю, що сама Емма не могла б з певністю сказати, чи любить він її, чи ні. Він умів тримати себе в руках!

Одначе я побоювався за його, — хоч би й виграв він цю чудернацьку, фантастичну премію, хоч би й мав право взяти Емму, чи було б з того що добре?

На мою думку, хорошого мало було б, — занадто виразно підкреслювала Емма свою прихильність до дон Дієго. Цим одним вона говорила Олафові: "Не хочу бути твоєю!" А Олаф — чи він розумів це? А коли розумів, то як гадав бути з цим, вигравши премію?

На жаль, я не міг про це говорити з ним. Ми взагалі більше мовч^али та сопли по своїх кутках. На мене теж почав находити невеличкий сказ, — мабуть, я заразився від них. Я навіть почав помічати, що в моїй манері працювати з'явилось щось чуже мені, нове, щось їхнє.

Олаф, на мою втіху, нічого цього не помічав. Він сам дрижав і працював з несамовитістю, заціпивши уперто зуби й майже не спочиваючи.

— Нехай! Я їм покажу!.. — бурмотів він.

І мало не казав цього самого в лице Еммі. А Емма що далі, що ближче до терміну конкурсу, ставала все веселіша і веселіша. Дієго теж набирався самовпевненості й задоволення. І я нічого вже не розумів: хто ж з них почуває себе дужчим? Напевне, кожний вважав себе дужчим, але в дійсності?

Коли б не Вальдберг, я б і уяви не мав, як стоїть справа. Але дідок не міг ховати своїх вражінь, хіба що від одного Олафа, який немов осліп і оглух на цей час. По виразу підтягнутих губ учителя, по павзам, які він робив, говорячи з Олафом, по його уважним поглядам на останнього, коли цей пускався в бадьорість, я знав, що премію вигра, в кожнім разі, не Стефензон.

Це незабаром підтвердилось з одного цікавого факту.

Прийшовши раз додому, ми ввійшли в робітню, Олаф, як звичайно, зараз же кинувся до свого мольберта, а я підійшов до столу щось узяти. І раптом на самім краєчку столу я побачив невеличку хустинку до носа. Я добре пам'ятав, що, виходячи, прибрав усе з столу, — в той день була якраз моя черга по прибиранню хати. Я не міг забути хустку, та ще яку — жіночу, малесеньку, пахучу. Я хутко сховав її в кишеню. Роздивившись потім, я побачив в куточку її ініціали Емми. Вона, значить, була у нас в хаті без нас біля Олафового полотна. Значить, це вона тоді попсувала

його. Але що їй тепер треба? І як вона пробралась знов, при двох замках? Невже справді їй помагала підкуплена нею консьєржка, як це натякав Олаф? Але яка тепер мета, коли вона сама знає від батька, що Олафові надії марні? Просто слідкувати, як іде у йоги робота, щоб в небезпечному місці знов попсувати?

Я не знав, що думати. Олафові я рішив нічого не казати: навіщо чоловікові завдавати (може, й без потреби зовсім) неприємності? Краще перевірити, чи дійсно вона ходить до нас, ця чудна дівчина. Можливо, що я якось просто не помітив цеї хусточки, хоч це й неможлива річ! І от я зробив так: виходячи кудись, я непомітно для Олафа став щоразу наліплювати воском на двері й на косяк чорну ниточку. Коли б хтось ввійшов без нас, ниточка мусила бути порваною. Але минув день, два, три — ниточку мою ніхто не зачіпав. Я вже рішив, що помилився, й збирався віддати хусточку Еммі. Але одного дня ниточка була перервана! У нас була Емма! В той же вечір вона й так прийшла.

Прийшла й раптом стала прохати Олафа піти з нею до Дієго подивитись на того роботу. Олаф трохи здивувався: чого ради дивитись, коли за якісь десять день має бути рішучий бій?

— Ні, ми вже подивимось тоді, як моя буде готова! — сказав він сухо. (Мушу одмітити, що в цей час Олаф уже не мав своєї самовпевненості: чи сам він помітив, що робота йде неудачно, чи по Вальдбергові таки побачив, — не знаю. Тільки він розмовляв тепер не з гордовитою посмішкою, а холодно, сухо й уперто).

Емма не в'язла більше. Якось чудно посміхнувшись, вона перевела розмову на інше і хутко пішла од нас. Виходячи, вона, пам'ятаю, покликала за двері Олафа, бажаючи сказати йому щось наодинці. Лице її, як зараз бачу, було тихе, м'яке, винувате, їй, певно, стало жаль-ко Олафа. Але він скривив губи й з непорозумінням промовив:

— Я нічого не ховаю від Укрена, можете при ньому говорити. В чому річ?

Емма зітхнула, мовчки подивилась якийсь мент на Стефензона й зачинила за собою двері.

Зоставалось всього три дні до конкурсу. Олаф уже не працював, закінчивши роботу зовсім. Я не міг би сказати, чи був він нею задоволений. Та навряд чи й сам він міг би сказати що-небудь певне з цього приводу. Один раз йому здавалось, що краще не може бути, а другий — що вона не варта й плювка на неї (як бува зо всіма авторами, котрі можуть бути щирими з собою).

Але Вальдберг, Емма і всі, хто знав ііро конкурс, були певні, що вигра Дієго, — про його працю оповідали щось надзвичайне. Стефензон не міг цього не помічати. Мені часом здавалось, що він тільки з гордості не одмовлявся від герця. А проте — хто знав, що він собі там думав, він ні з ким ні слова про це не говорив. Я знав тільки те, що йому було відомо, якої думки був про його й Дікгове полотно сам Вальдберг. Знав не прямо, а посередньо, так мовити, — з того хоча б, що Вальдберг, наприклад, почав приставати до Олафа, що цей хворий, що у його дуже поганий вигляд і що йому конче треба поїхати в якусь санаторію полічитись; і то не колись потім, а зараз, негайно, не чекаючи навіть конкурсу; і конкурс через це пропонував одкласти. Олаф оповідав мені про це таким тоном, з якого я міг розуміти, що він добре розуміє, через що старий був так заклопотаний його здоров'ям. (Він, звичайно, одмовився від усяких санаторій).

Це був досить поганий час. Мені від всеї душі було шкода мого приятеля; особливо тяжко було дивитись на його в ті дні, коли він сам не вірив своїй роботі. Тоді він подовгу стояв біля неї застиглий, суворий, щось тупо й понуро думаючи. Іноді здавалось, що ось він помалу візьме ніж, зціпить зуби і ровріже од краю до краю все полотно. І навіть хотілось цього, — все ж таки йому так було б легше, ніж після ировалу яа конкурсі. Але кожний ра" кінчалось тільки тим, що Олаф характерно

хитав сам до себе головою й ""тікав полотно. Мені ж пригадувалось, як вія так само похитав головою, розка—вши про ирополж^ю Вальд&ерга втікти, і при цьому додав:

— Коли б я міг від самого себе втікти, я б поїхав... — І бачачи, що я ме зрозумів, пояснив: — Ви думаєте, що мені перед людьми соромно? їх я можу обдурити. Це не трудно: збрехав, що захворів, — і кінець. Навіть лікаря можна покликати, — пропонував же Вальдберг... А собі можна збрехати так, щоб повірити, га? Перед собою не буде соромно, що втік? Можна, як ви думаєте? А-а, то-то-бо й є! Ні, я нікуди не поїду! На це Олаф Стефензон уже не піде! Хоч би там що!

Емма ж ці дні, як навмисне, була в такому піднято-веселому настрої, що аж гидко ставало, — могла ж хоч для гуманності приховати трохи своє ликуваяня. Реготалась, майже обнімалася при всіх з Дієго, без причини раділа і, головне, неначе мстилася за щось над Олафом:

заклопотано питала про його полотно, а сама тут же посміхалась і кидала на Дієго значні погляди. Олаф поводився по-джентльменськи, але це йому коштувало багато: раніше він мав часами рум'янець на щоках, а тепер вони були такі, як у людини безнадійно хворої — темно-жовті, з олов'яним відтінком, запалі. Погляд був весь час похмурий, сонн.уватий, тупий.

І от, за день до конкурсу, до нас несподівано прийшли Емма й Дієго. Вони сіяли й без крихотки ніяковості раділи з своєї завтрашньої перемоги. Олаф байдуже й сонно дивився на них і ледве одповідав на їх чіпляння з розмовами. Іноді він посміхався, ліниво й з тою зневагою, яку почуває переможений до неблагородного переможця.

Раптом Емма знов попрохала показати картину. Олаф одмовився й на цей раз.

— Все-таки боїтесь, що перехоплять у вас ідею? — кинула вона.

— Я ніколи цього не боявся... — стомлено сказав Олаф. — А просто нема для чого. Завтра, як виграю премію, самі побачите...

Він сказав ці слова без насмішки над собою. Може, то було просто від утоми (він третю ніч уже не спав), а може, й серйозно говорив, будучи під хвилевим настроєм віри в себе. Можливо ж, що він так собі сказав, щоб одчепитись. Але це зробило на Емму несподіване враження. Вона невідомо чого почервоніла, скочила з стільця і майже з ненавистю закричала:

— Хто виграє?! Хто? Ви? 0-ля-ля! Коли б ви хоч на хвилину вірили самі, що виграєте, ви давно показали б усім. А ви просто боягуз і хвастун! Ви боїтесь показати, щоб вам не вбили вашу маленьку надію, за яку ви судорожне держитесь. "Виграю"! 0-ля-ля! Чом Дієго, я вас питаю, не боїться показувати всякому, хто хоче подивитись. Чом? А-а! А ви навіть на його полотно боїтесь глянути. Розуміється, боїтесь! Бо, глянувши, у вас так само помре ваша малесенька надія. Ну, ходімте зараз до Дієго! Ходімте! Що, боїтесь?

Олаф сидів весь темний від крові, що прилила йому до лиця. Я не міг дивитись ні на його, ні на бездушну, глупу дівчину, ні на її нахабу коханого, який посмоктував свою люльку з таким виглядом, немов уся ця розмова не мала в собі нічого не то що особливого, а навіть цікавого.

— Що ж, ходімте... — раптом ліниво проговорив Олаф. — Я, до речі, давненько збираюсь зайти що добродія Паблеса.

Тут і сам добродій Паблес здивувався. Але не одмовився. О, ні! Він аж оживився, — зараз же вибив для чогось тютюн з люльки, застібнувся на всі ґудзики й піднято крикнув:

— Ну, так не гаймо ж часу! Раз-два! Ходім! Олаф, не дуже хапаючись, одягся. Емма якось одразу після згоди Стефензона затихла, — було таке враження, немов вона аж злякалась чогось. Я принаймні, пам'ятаю,

звернув на це тоді увагу. І такою вона була до тої пори, поки не прийшли до Дієго. (Мене дон Паблес теж запросив).

Але, як тільки ми ввійшли в його робітню, настрій її круто змінився. Вона зараз же кинулась до столу, на якому стояли різні наїдки й напитки. (Це також звернуло на себе мою увагу, — очевидно, вони були певні, що ми прийдемо, раз у них було все зарані заготовлено!) Наливши в чарки, Емма підняла свою й крикнула:

— Панове! Перш ніж дивитись полотно, ми мусимо

випити! Ур-ра!

Через що "перше", через що "ур-ра", через що взагалі цей надприродно піднятий тон — все це було нікому, та й самій, певно, Еммі, невідомо.

Одначе ми випили.

Після того дон Паблес показав нам свою картину. Олаф сидів проти неї на стільці, розставивши ноги й похиливши голову так, що погляд його виходив немов спідлоба. Він не змінив ні на крихту виразу свого лиця, наче давши собі слово бути весь час однаковим. Коли б йому тут показали колекцію метеликів, у його був би той самий вираз.

А полотно між тим варто було найсерйознішої уваги. Насамперед воно вражало підбором фарб. Ще нічого не розбираючи в малюнку, я почув незрозумілу теплу симпатію до всеї картини. Зразу стало легко й цікаво, як від несподіваного, звучного, соковитого акорду.

Але найцікавіший, розуміється, був зміст цеї роботи. Це було щось таке гидке, при погляді на яке мимоволі могло прийти в голову питання: що єсть мистецтво? Що це за сила, яка примушує навіть на таку огиду

дивитись з хвилюванням, з незрозумілою приємністю, з вдячністю до автора цеї мерзоти?

На картині було: стіл широкий, низький, немов роздавлений вагою пляшок і закусок; за столом чоловік. Цей чоловік був центром всеї композиції, він їв. Лоб у його був вузький, лисий, жовтовато-рожевий, покритий легким жиром. Од лоба розходились вниз щоки, падаючи., білуватими м'якими брижами на обмотану круг шиї серветку. Лице звичайного одгодованого рантьє.

Але вираз його був не зовсім звичайний. Це було лице людини, яка робить щось гидке, знає про це й раює з того, раює лукаво, злорадно, самовдоволено. Ця самовдоволена злорадність, це раювання настільки певні в собі, настільки дужі, що навіть дають враження невинності, правоти, законності.

В одній руці рантьє була виделка з м'ясом, а в другій для чогось годинник. Він сидів на фотелі з тонкими, загостреними на кінцях ніжками. Одна з ніжок наступила на дитину, якраз в пахві ноги. Дитина, вся синя, судорожне, в дикому жаху кричала і корчилась. Одна ручка її вп'ялась собі в тільце, а другою вона спиралась об підлогу. Товстий чоловік лукаво слухав крик і скоса позирав униз. Нижче серветки з-під чорного фрака виступав йому цілком голий живіт. Цей живіт був похожий на роздутий, білий, облізлий, з'їдений червами труп собаки. Він випинався й блищав рівним мертвим блиском, викликаючи в горлі такі спазми, які бувають, коли нудить.

Фарб уже не було помітно, вони десь зникли, але, без всякого сумніву, робили своє таємне діло, яке саме — я не знаю; можливо, що без такої їх комбінації не було б того чуття жаху, страшної тривоги, тоски, які чисто фізіологічне виникали в грудях. Я весь час уперто доводив собі, іцо це тільки малюнок, що це робота того самого Дієго, який стоїть он там з таким же самовдоволеним виразом лиця, як і його рантьє, що глупо хвилюватись, — і ніякого враження на мої чуття не робили мої міркування. Я почував виразно, як мені тоскно, тісно в грудях, як мені душить горло,

як в моїй пахві щось не то ниє, не то ніяково, як мені хочеться одвернутись, щоб не бачити цеї наступленої ніжки посинілої дитини. І в той же час я чув найщирішу, найгострішу ненависть до лиця чоловіка з мертво-збухлим черевом. Я не знаю, чи в цій композиції було те, чого вимагав Вальдберг від своїх учеників, але тут була безумовна, надприродня, якась просто чародійна сила таланту. Я певний, що Дієго й сам не знав, як це у його так вийшло, як йому прийшла ця ідея, як підібрав він відповідні їй фарби. Це було поза його свідомістю — напевно! Він був занадто дурний, щоб розумом зробити це.

Тепер я розумів Емму. Розумів її підняття, її крик "ур-р"!" — все розумів.

Але Олаф, видно, не розумів, він навіть не ворухнувся за весь час. Так принаймні я пригадую собі тепер;

тоді ж, може, не помітив, будучи захоплений картиною. У кожнім разі, коли Дівго, нарешті, запнув і одставлв її до стіни, коли я поспішно глянув на Олафа, щоб подивитись на враження від неї, я нічого не побачив, — Олаф сидів у тій же позі, що й раніше. Так же схилив голову, як бик, так же очі дивились спідлоба, так само широко розставлені ноги твердо упирались в підлогу, немов його хтось мав стягувати з стільця. Навіть руками цупко уп'явся в кінці сидіння. Ще було таке враження, що Олаф раптом несподівано стрибне на полотно й почне люто топтати його ногами. Але це мигнуло у мене на один мент і зараз же зникло.

Емма щось робила коло столу на протилежному кінці робітні. Я звернув на це увагу тільки тоді, як вона чогось скрикнула. Виявилось, що в своєму хвилюванні вона ровлила на підлогу нафту, котру наливала в машинку, готуючи чай для нас. Нафта жирною широкою плямою розлилась по підлоіі, наповнюючи хату неприємним кисло-солоним запахом.

Дієго й я кинулись помагати Еммі, але було вже пізно: нафта просочилась в килим і розлізлася в йому.

— Ні, я абсолютно не хазяйка! — весело закричала панна. — Дієго! Коли ви виграєте премію, раджу вам не брати мене! Матимете клопіт.

(Це вперше я чув від неї про цю безглузду умову конкурсу). І при цьому, я помітив, подивилась на Олафа. Олаф чув її слова. Він вмить устав і голосно проговорив:

— Ходімте вже, Укреп? У мене від нафти голова заболіла...

Я поспішно й охоче згодився, — мені не так од нафти, як від чогось іншого хотілось утікти.

— О, ми теж підем! — закричала Емма. (Пригадуючи тепер всю історію, я пам'ятаю, що вона майже весь час не говорила, а кричала, кричала немов весело, навіть сміялась, а вся була надзвичайно бліда й ніби чимсь в глибині себе страшно перелякана. Особливо стоять передо мною її очі, синьо-сірі, напружені, бігаючі, і дуже бліда верхня губа з темною смужкою усиків на ній).

... — Я також не хочу дихати нафтою! О, красно дякую! Тільки треба вікна одчинити. Ідіть, ідіть, я сама поодчиняю, я наробила, я й мушу поправити. Прошу, прошу, виходьте! Швидко, швидко! 0-ля-ля! От тобі й чай! 0-ля-ля!

Ми вийшли, а Емма лишилась ще на якусь пару хвилин. Догнала вона нас уже на сходах, задихана від швидкої ходи, ще більш піднята. Схопивши Дієго під руку, вона потягла його зо всіх сил уперед, сміючись і дуріючи так, що навіть він запротестував.

— 0-ля-ля! — якось безглуздо повторяла вона, ще дужче регочучись від того, що їй це забороняли.

Будинок, де жив Паблес, був якийсь безконечно-довгий, і коридор здававсь тунелем.

— Це щось безкрає! — весь час обурювалась Емма, кудись страшно поспішаючи. — Ми ніколи, здається, не вийдемо з його, з цього проклятого коридора. Швидше, Дієго! Ви йдете так, як осли в Італії!

Нарешті ми вийшли. Пам'ятаю — виходячи, я почув позад себе в тунелі-коридорі якийсь невиразний крик, але не звернув на його уваги, — дім був повний художників, ішла, мабуть, якась друга компанія й кричала так само, як ми.

Але не встигли ми дійти до воріт, як за нами вмить почувся зойк і крик:

— Сюди! Сюди! Горимо! Пожар!!

Ми всі, мов по команді, круто повернулись і обвели очима будинок: в самому кутку, на другому поверсі його, з вікна якоїсь робітні бурими пасмами й клубами помалу тягнувся дим. Він так поволі це робив, що якось аж дивно було чути з його приводу цей жахливий, виючий крик за негайною поміччю.

Раптом Дієго кинув об землю своїм чепурним прутиком і, крикнувши фальцетом: "Ай, моє ательє!!" — прожогом кинувся в двері коридора. Ми ж троє так і застигли на місці: вікно, з якого валив дим, було в тому кінці, де й Дієгова робітня, це горіло у його!

"Нафта... Машинка..." — мигнуло у мене.

Я глянув на Емму. Вона стояла з поширеними очима й щось швидко, майже божевільне шепотіла синіми губами.

З будинку раптом почали вилітати люди. Вони з такою прожогливістю це робили, що, здавалось, там десь стояв якийсь велетень, набирав їх жменями й якомога швидше викидав одного за другим. Вилетівши, кожний з них, як одурілий, починав крутитись на одному місці й, задравши голову, дивитись вгору. Забачивши дим, вони немов заспокоювались і кидались розпитувати одне одного.

Хутко біля входу й під вікнами, з яких ішов дим, метушилась людська комашня, виповнюючи подвір'я безглуздим криком, стогоном, гомоном десятків зляканих різномовних голосів. Звідкись узялась драбина, котру тяг чоловік без піджака, кричачи щось на якійсь нікому не зрозумілій мові й сердячись, що його не розуміють. Бігала для чогось туди й сюди консьєржка з ключами к вЦром у руках. З вікон сусідніх будинків визирали голови, здіймаючись одна над одною, як в театрі.

А дим усе побільшувався, прибираючи різні кольори — то зеленявий, то рудий, то з підозрілими червоними плямами. Що далі, то він ставав густіший, серйозніший, немов його вивів з апатії цей крик і зойк людей.

Ми автоматично посувались все ближче та ближче до місця пожежі. Коло нас хвилювалась купка англійців, але я не слухав, що вони балакали. Раптом хтось серед них сердито крикнув по-французькому:

— Та кажу ж вам, що у Паблеса горить! У іспанця, на другому поверсі, а ви на четвертому...

Я так і кинувся: до цього часу я якось не вірив, що це дійсно у Паблеса. Справді, то було його вікно. Тут я проти волі знов подивився на Емму. Вона вся виразно нервово трусилася і, було помітно, напружувала всі сили, щоб здержати це дрижання, — кусала губи, глибоко зітхала, вирівнювалась. Але ніщо не помагало. Помітивши, що я дивлюсь на неї, вона криво й розгублено посміхнулася. І зараз же забула про мене, — очі її десь поза її волею тягнулись до диму. І тільки, ніби на мент прокидаючись, вона прудко-гостро зиркала на Олафа. Зиркнувши, в той

же мент одверталась. Мене це здивувало, й я за нею глянув на його. Глянув і також же швидше одвів очі вбік.

Чого я одвів, я б сам не сказав у перший момент. Але, глянувши вдруге, я міг уже сказати: Олаф таким ще ні разу не був при мені. Щось жальке, винувате, боязке було в його лиці, такому раз у раз спокійно-твердому, уважному, сильному. Погляд був непокійний, злодійкуватий, навіть самі очі стали ніби менші, чудно-блискучі. Я одразу догадався: Дієгова ж картина горить! Конкурсу не буде!

Піймавши на собі мій погляд, Олаф швидко одвернувся.

— От яка неприємна історія вийшла! — пробурмотів він і стиснув плечима. — Страшенно неприємна! Це, розуміється, не у Паблеса, але все-таки.

Я мовчав. Емма чудно зиркнула на Стефензона й провела язиком по губах, — їй, певно, сохло в роті.

Гамір розростався. Дим ставав густіший й густіший. Раптом з його вихопилась червона смуга й лизнула І.! стіну.

— Вогонь, вогонь! Уже вогонь! — почулись побільшені крики, неначе всі сподівались, що його не буде.

За першою смугою, насмілівши, потягнулись другі. Я згадав наш вираз по селах —"пустити червоного півня". Смуги страшенно були похожі на хвіст червоного півня, тільки вітром розкудовчений.

З коридора теж сунув уже дим. А Дієго все ие було, — напевне, не можна було пробратись в робітню.

Емма почала заспокоюватись; як це не дивно було, а я це ясно бачив по ній. Вона вже ие трусилась так безперервно, як раніше, не

переводила духу, не шепотіла нічого. На Олафа вона поглядала частіше, й я помічав якесь задоволення в її погляді, сховане раптово, але, пригадую, таке виразне, що я тоді ж таки здивувався.

Вмить Олаф голосно по-своєму вилаявся, — так він лаявся при мені за роботою, коли його що-небудь дуже неприємно й раптово вражало. Я подивився на його. Він злісно зустрів мій погляд, потім з якоюсь ненавистю озирнув Емму й одвернувся від нас.

— Що ж там той дурень робить?! — сказав він голосно. — Чом він не рятує своє полотно?

Я не знаю, до кого він балакав, бо стояв до нас обох боком. Я здивовано мовчав. Взагалі, я нічого вже не розумів. Емма, наприклад, при цих словах його неспокійно почала озиратись, наче боялась, що Дієго справді звідкись винесе вирятоване полотно. Олаф чогось злостився на мене. В голові крутились всякі безглузді підозріння, яким не було часу дати якусь раду.

Навкруги стояв гомін, галас, сварки; чогось бігали всі, штовхались, продирались наперед, хоч і звідси було так само видко все.

Олаф раптом круто повернувся до входу в коридор і зробив до його два кроки. Але тут же зупинився, певно, роздумавши, і вернувся на місце. Емма широко дивилась на його. Чого широко? А чорт їх там міг розібрати!

Знов Олаф вилаявся, причому люто здушив кулак і трохи підвів його. На нас не дивився.

— Та чого він туди побіг, той йолоп?! — нарешті, не витримавши, звернувся до мене Стефензон, неначе це я направив туди "йолопа". — Хіба він тудою пробереться в ательє? Чорт би їх побрав усіх!

Чого він так занетерпеливився раптом, що йому від того, що Дієго побіг в коридор, а не кудись інде. І куди б той міг бігти, як не в коридор? Я й не брався вже розуміти що-небудь, — вони мене почали дратувати. Але тут трапилось те, що одразу прояснило мені в голові.

З дверей коридора. вибіг нарешті Дієго, розпатланий, замазаний в сажу, з одчаєм і розпукою в очах.

Олаф, побачивши його, підбіг і майже закричав:

— Куди вас чорт носить? Ви! Чого ви побігли в коридор? Лізьте в вікно знадвору, коли хочете мати своє полотно. Чуєте? Швидше. Ідіть сюди... Сюдою! Швидко ж, вам говориться. Там, по ринві... Ну?

Дієго злякано упирався й з жахом дивився на Олафа:

куди? на яку ринву? яким способом? сказився чоловік — посилати в самий "огонь?

Вмить Емма схопила Олафа за руку й одірвала її від його.

— Що ви хочете? — скрикнула вона з таким гнівом і тривогою, які якось мало були заслужені Олафом:

можна було думати, що цей посилав Паблеса не на рятунок його ж власної картини, а на якесь страшне, непоправне діло.

Олаф плюнув, зірвав з себе капелюх, потім пальто й шпурнув їх мені на руки. Все це він зробив в один мент. Не встигли ми подумати, що він хотів робити, як його вже не стало коло нас і тільки попереду хутко посувалась між юрбою його голова.

Ми, нарешті, ясно зрозуміли його намір: він хотів пролізти крізь вікно і витягти полотно. І тільки тепер я зрозумів, за віщо він так злісно глянув на мене, — це за те, що я бачив його слабість. І мені згадались його слова: "А собі можна так збрехати, щоб повірити? Ні, себе не обманеш".

Упертий швед таки хотів боротись до кінця! Він не хотів перед собою бути боягузом. І для того в вогонь І ліз. Це вже було трохи занадто! Він міг дуже дорого за це заплатити.

На щастя, цього не сталось. Горіла якраз та половина робітні, де стояв стіл. А та, що була біля стіни, по якій дряпався Олаф, тільки диміла стовпиками з щілин вікна.

Весь час, як він ліз, як розбивав кулаком шибки в вікні, як пролазив у робітню, як сидів там, Емма держала мене за руку з такою силою, так цупко, неначе страшно боялась, що я вирвусь і побіжу кудись на страшне й небезпечне для мене діло. Звичайно, вона й сама не помічала, що когось тримала за руку. І я нічого їй не говорив. Але, не дивлячись на те, що й сам замирав за кожним рухом Стефензона, усе ж таки чув ці конвульсійні стиски її руки. (Потім на тому місці поробились великі синяки).

І от Олаф, нарешті, появився! Крізь дим забілів задній бік картини. Більше нічого не треба було. В юрбі до цього моменту було так тихо, що чути було, як рявкали на вулиці автомобілі, як кричала в сусідньому подвір'ї дітлоха. А тепер піднявся такий крик, що ніхто не чув самого себе.

Це був тріумф, який достається тільки героям. Олафа понесли на руках через весь двір, не звертаючи ніякої уваги ні на його сердиті протести, ні на полотно, за яке він рискував своїм життям, ні на благання Дієго, котрий здурів від радості і навіть кусав тих, що несли Олафа.

Нарешті якось пощастило, не попсувавши, взяти з рук Стефензона полотно. Потім він ублагав юрбу однести його на звощика, доводячи, що йому треба вимитись. Цей аргумент, здається, поділав більше, ніж його протести й обурення. Ми сіли й під крик та махання шапками поїхали додому, загубивши Емму й щасливого Паблеса.

Всю ніч Олаф не спав. Я прокидався кілька раз і все бачив, як він сидів за столом і щось писав. Або стояв над своєю картиною й дивився на неї неодривним тупим поглядом.

Вранці, коли я встав, він мені сказав:

— Слухайте, Укрен... Ви вчора дуже мене зневажали? І при цьому ледве помітно посміхнувся. Я, невідомо для чого, зробив виглд, що не зрозумів, про що він питав.

— Ну, ви знаєте... — скривився він. — Я вам тільки хочу сказати, що потім... поліз в вікно не через те, що засоромився. Не думайте цього. Добре? Мені неприємно, що ви можете так думати. Не я запалив робітню і не моє діло рятувати когось. Для себе зробив...

Я бачив, йому неприємно було говорити про це, й поспішив сказати, що відразу зрозумів його ще тоді, як він тільки поліз.

— О? Так? — прояснів Олаф. — Не може бути! Я дуже радий. В такому разі, я вам покажу мою картину. Хочете? Сьогодня ж конкурс. Знаєте? Я хочу, щоб ви подивились. Можете не казати мені про неї ні одного слова. Я знаю, що вона не може рівнятись з тою, котру ви вчора бачили. Ну, нічого. Я принаймні знаю, через що це так... Дивіться...

Дійсно, мені стало навіть ніяково. Це було полотно, яке далеко нижче стояло від того, що він писав на перший конкурс. Тут також був робітник — коваль, мабуть; в руках йому було щось блискуче, і руки були в крові, а на лиці немов захват перемоги, досягнення мети, гордість, щастя.

Картина не тільки не робила приємного враження, а викликала ще чуття жалості й ніяковості за себе, немов ти сам брав участь в її писанні.

Не дивлячись на те, що Олаф сам сказав, що не треба нічого про неї говорити, що він говорив це цілком щиро, що сам бачив всю нікчемність своєї роботи, він все ж таки насторожено бігав очима, ждучи моєї оцінки.

І я одверто й навіть з образою за його сказав:

— Ви хочете таки нести її на конкурс? Олаф, очевидно, не сподівався на таку оцінку й якийсь мент навіть не міг мені одповісти, удавши, що щось поправляє біля рами. І, нарешті, зовсім спокійно одповів:

— Так, хочу. Я знаю, програю, але я це роблю для Дієго й панни Емми. З мого боку буде неблагородне, коли я не дам йому спромоги бути переможцем...

— Але ж він все одно премію дістане!

— Ні, не з таким правом, як тепер... Ви сьогодня що будете пити — чай чи кофе?

Був день його черги, і він, не вважаючи на таку подію, як конкурс, не хотів нарушувати порядок. Його ж питання мусило значити: годі про це говорити. Я сказав, що хочу чаю, і ми більше не говорили на цю тему.

Тільки вже збираючись іти на конкурс і держачи обома руками полотно, Олаф раптом сказав:

— А ви знаєте, чого у Дієго так гарно вийшло? Ні? Тому, що він узяв те, що є, а я те, чого нема. От в цьому й є моя головна біда. Я брехав собі, коли писав, а він — ні... Ну, до скорого побачення!

Побачились ми справді дуже скоро, скоріше, ніж я думав. Олаф, розуміється, програв. Як там одбувалось, я не розпитував. Та й не було б на це часу, коли б і схотів! Олаф зараз же, як тільки коротко й спокійно кинув мені, що виграв Дієго, яолрохав мене вийти з дому години на три, — у його мала бути тут одна справа. Я хутко я підозріло подивився ма його. Мабуть, я мав при цьому досить комічний вигляд, бо він проти волі засміявся й скааав:

— Ви гадавте, що я збираюсь стрілхтись? Але ж це неекономно — так багато яа це часу класти. Ні, це не мій фах. Я ще хочу жити...

Тоді я подумав, що до його прийде хто-мебудь. Розуміється, я в ту ж хвилину одягся й вийшов, сказавши, що прийду навіть пізніше, як через три години, бо мав, мовляв, до речі, одну справу на правому березі Сени.

Я між іншим був чомусь певний, що у його буде Емма. Як вона могла прийти до його в той день, коли була програна другому, я про це не думав; мені уявлялось, що це мусить бути вона.

Дійсно, я пробув більше, як три години. Коли підходив до нашого будинку, ліхтарі вже запалювали.

А у нас, теж правда, застав Емму. Але вона була сама. На столі горіла лампа, чогось неприкрита абажуром. В хаті було щось чудне, але я того не розумів спочатку, тільки почував, що щось не так стало. Моя увага вся зупинилась на Еммі. Вона, очевидно, незадовго перед цим дуже і багато плакала, — очі були червоні, повіки на них опухлі, ніс теж. Але сліз уже не було; коли я ввійшов, вона якось дуже рівно й обережно ступала по хаті, тримаючи в руках лист. Пізнавши мене, вона, не вітаючись, подала мені листа й тихо додала:

— Це вам від Стефензона. Я розпечатала його тому, що думала в йому найти адресу...

І знов заходила. Ошелешений, я машинально почав читати:

"Товаришу Укрен! Я виїжджаю з Парижа. Більш-менш назавжди. Я покидаю вам свої деякі речі. Про це я сказав консьєржці, отже, не бійтесь, що вона вам робитиме перешкоди, коли схочете розпорядитись ними, як вам буде вигідніше. За ательє заплачено за терм. Бувайте щасливі! Дякую вам за все. Стискаю руку. Ваш Олаф Стефензон".

Олівцем була ще приписка:

"Надіюсь, що колись зустрінемось в Парижі. Але це буде при тій умові, що я тоді вже знатиму, як і що маю малювать, щоб не програти Дієгам свого..."

Останнє слово було так закреслене, що я ніяк не міг прочитати. На поміч мені прийшла Емма.

— Ви хочете розібрать, що він закреслив? — спитала вона апатично. — Там було написано "щастя". — І зараз же звернулась до мене з питанням: — Слухайте, Укрен... — Вона помовчала, немов забувши й про своє питання, й про мене. — Ну, нехай так... — махнула вона рукою. — Скажіть, Стефензон говорив вам що-небудь про те, що то я запалила ательє Паблеса? Тільки, молю вас, скажіть правду. Все одно!

— Даю слово, що скажу правду! — гаряче скрикнув я. — Він ні одного слова про це не говорив...

— А як ви думаєте, підозрівав мене?

— Ні. Ручаюсь, що йому і в голову не прийшла ні разу ця думка!

Емма вмить сильно прикусила нижню губу так сильно, що вона вся побіліла й натягнулась. Коли губа лягла на своє місце, на ній синіли глибокі сліди зубів; з одного виступила кров.

— Сама винна... — прошепотіла немов про себе Емма і, повернувшись, не попрощавшись, помалу вийшла з хати.

З Олафом я більше не зустрічався. Чи зустрінусь коли-небудь?